

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра цивільного права і процесу

Нікітюк Вікторія Миколаївна

**ПРИЙОМНА СІМ'Я ЯК ФОРМА ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І
ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ**

Спеціальність 7. 03040101 – Правознавство

Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст»

Студентка гр. ПРЦзс-54
В.М.Нікітюк

(підпис)

Науковий керівник:
викладач Л.В.Шкварок

(підпис)

Дипломну роботу допущено

до захисту

«___» _____ 2012 р.

Завідувач кафедри цивільного
права і процесу

к.ю.н., доц. В.М.Слома

(підпис)

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Правовий статус прийомних батьків	
1.1. Залучення кандидатів у прийомні батьки	9
1.2. Вимоги до кандидатів у прийомні батьки	16
1.3. Порядок схвалення кандидатів у прийомні батьки	28
Висновки до Розділу 1	35
Розділ 2. Влаштування дітей у прийомну сім'ю	
2.1. Правовий статус прийомних дітей	37
2.2. Організація влаштування дитини у прийомну сім'ю	44
Висновки до Розділу 2	51
Розділ 3. Створення прийомної сім'ї	
3.1. Соціально-психологічні передумови створення прийомної сім'ї	52
3.2. Соціальний супровід прийомних сімей та прийомних дітей	65
3.3. Нагляд за функціонуванням прийомних сімей	77
Висновки до Розділу 3	86
Висновки	87
Перелік використаних джерел	91

АНОТАЦІЯ

Нікітюк В.М. Прийомна сім'я як форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня “спеціаліст” за спеціальністю 7.03040101 – Правознавство – Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2012.

У дипломній роботі розглянуто проблеми правового забезпечення утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомних сім'ях, визначено пріоритети сімейного виховання даної категорії дітей, проаналізовано чинну нормативно-правову базу у цій сфері, а також юридичні механізми створення та розвитку прийомних сімей, їх вдосконалення, запровадження практики функціонування даного інституту на рівні державної інституції.

ANNOTATION

Nikityk V.M. Receiving family as form of arranging of children-orphans and the children confined paternal caring. it is Manuscript.

Research on the receipt of educationally-qualifying level "specialist" after speciality 7.03040101 is Jurisprudence - Ternopil national economic university. Ternopil, 2012.

The problems of the legal providing of maintenance and education of children-orphans and the children confined paternal caring are considered in diploma work, in receiving families, priorities of domestic education of this category of children are certain, an operating normatively-legal base is analysed in the field of it, and also legal mechanisms of creation and development of receiving families, their perfection, input of practice of functioning of this institute at the level of state

ВСТУП

Актуальність теми дипломного дослідження обумовлена тим, соціально-економічна ситуація в українському суспільстві безпосередньо впливає на один з найбільш важливих його елементів – українські сім'ї (їх норми, цінності, мікроклімат), відображається на загальному соціальному контексті, формуючи середовище, в якому ці сім'ї існують. Трансформаційні суспільні явища зумовили і продовжують зумовлювати зміни у функціонуванні сім'ї як соціального інституту: зменшення виховного впливу дорослих на дітей та підлітків, порушення духовного зв'язку між поколіннями, який є традиційним для української нації, а також загальне переосмислення досвіду старших поколінь. У свою чергу сімейні проблеми та конфлікти приводять до розвитку негативних явищ, серед яких найбільшу стурбованість викликають біологічне та соціальне сирітство, зростання кількості сімей, що мають доходи нижче за прожитковий мінімум, погіршення здоров'я населення, збільшення злочинності та наркоманії, жебрацтва серед дітей та підлітків.

Стаття 52 Конституції України від 28 червня 1996 року зазначає, що: “Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування покладається на державу”. При цьому Конвенція ООН від 20 листопада 1989 року про права дитини наголошує, що дитині для повного та гармонійного розвитку її особистості необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння.

Кожній дитині потрібно надати можливість повністю реалізувати свій потенціал. Для неї слід забезпечити: максимально можливий рівень фізичного та психічного здоров'я, доступ до отримання якісної освіти, безпечне життя та захист від заподіяння шкоди, позитивні емоційні переживання, відчуття того, що її люблять та цінують, розвиток навичок догляду за собою й вирішення повсякденних проблем, позитивне уявлення про себе саму, розвиток навичок

міжособистісного спілкування і впевненості у різних ситуаціях суспільної взаємодії.

Тільки сім'я здатна забезпечити задоволення основних потреб дитини, надавати стимули для її подальшого розвитку, створювати стабільну атмосферу. Якщо не існує можливості для дитини жити з рідними батьками, найкраща альтернатива – прийомна сім'я.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 1713 від 15 вересня 1999 року, у місті Києві та 4-х регіонах України (Запорізькій, Одеській, Харківській областях та в АР Крим) розпочався експеримент зі створення прийомних сімей, запроваджений Постановою Кабінету Міністрів України № 241 від 02.03.1998 р. “Про проведення експерименту з утворення прийомних сімей в Запорізькій області та затвердження положення про прийомну сім'ю”.

Зважаючи на актуальність проблеми правового врегулювання прийомної сім'ї як сімейної форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та визнання урядом України необхідності та доцільності реформування державної системи у бік вдосконалення даної сімейної форми утримання та виховання таких дітей, визначено тему нашого дослідження **“Прийомна сім'я як форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування”**.

Метою дипломного дослідження є наукове обґрунтування пріоритету прийомної сім'ї та визначення правових засад її регулювання у відповідності до вимог міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною, та чинного законодавства нашої держави.

Відповідно до мети були визначені *завдання дослідження*, які полягають у:

- виявленні особливостей розвитку державної системи щодо прийомної сім'ї як форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні;

- визначенні основних етапів розвитку прийомного батьківства, їх особливостей та чинників, що впливають на ефективність його функціонування;

- вивченні організаційних, мотиваційних, юридичних, матеріальних та інших актуальних проблем і потреб прийомних батьків і дітей;

- обґрунтуванні пропозицій і рекомендацій теоретичного і практичного характеру стосовно удосконалення відповідної нормативно-правової бази.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які виникають у процесі утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомній сім'ї.

Предмет дослідження – правові засади утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у процесі створення та функціонування прийомної сім'ї.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становить сукупність методів і прийомів наукового пізнання. Багатоаспектність предмета дослідження обумовила застосування як загальнонаукових так і приватно наукових методів. Порівняльно-правовий, формально-юридичний методи уможливили дослідити сутність понять, що використовуються в теорії та практиці, й сформулювати нові. За допомогою системно-структурного методу комплексно відображено особливості системи правового забезпечення утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. При характеристиці зазначеної правової форми утримання та виховання даної категорії дітей застосовуються методи соціологічного дослідження.

Теоретичне підґрунтя дослідження становлять наукові праці в галузі цивільного та сімейного права, а також використана значна кількість психологічної, педагогічної і соціологічної літератури в юридичному дослідженні питань, пов'язаних із функціонуванням прийомної сім'ї як однієї із сімейних правових форм утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ступінь дослідження теми. Питання вдосконалення вітчизняного законодавства про шлюб та сім'ю та окремі правові форми виховання таких

дітей є самостійними предметами дослідження ряду наукових робіт. Їх аналізу присвячені праці М.Аралової, І.Беха, Т.Говоруна, В.С. Гопанчука, Я.Гошовського, І.В. Жилінкової, Й.Лангмейера, М.Лисина, З.Матейчека, В.Мухіна, З.В. Ромовської, Н.Толстих, В.Циби, Я.М. Шевченко та інших вчених.

Також даному дослідженню слугують загальні принципи психологічної науки: М.Бернштейна, Л.Божовича, Г.С.Костюка, О.М.Леонтьєва, С.Д.Максименка, В.Мясіщева, С.Р.Рубінштейна, Д.Узнадзе, В.Ядова. Істотне значення для прояснення сутності психологічної готовності до здійснення певного виду діяльності мають праці М.Дяченко, Л.Кандибович, В.Моляко. Важливими виявились також праці Р.Крюгера, Р.Мертонна, Т.Фоломеєвої, Л.Петровської, Н.Хрящової, в тому числі спрямованих на корекцію сімейних стосунків (В.Бампері, А.Варга, Т.Гордон, І.Марковська, А.Співаковська).

Наукова новизна дослідження полягає у розробленні і обґрунтуванні концепції комплексного розвитку прийомної сім'ї поряд із іншими правовими формами утримання та влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ґрунтуючись на проведеному дослідженні, сформульовано ряд положень, пропозицій, зокрема:

- Обґрунтовано пріоритет сімейної правової форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
- Пропонується з метою створення додаткових механізмів правового захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, сформувати інститут Уповноваженого з прав дитини.
- Пропонується встановити критерії оцінки соціально-психологічної готовності кандидатів до прийомного батьківства, факторів ризику сім'ї внаслідок змін в її структурі (у зв'язку з входженням до її складу нового члена – прийомної дитини), а також у розробці змісту роботи психолога в процесі соціально-психологічного супроводу сім'ї.
- Виявлено прогалини правового характеру щодо прийомних сімей, які пропонується усунути та вдосконалити Положення про прийомну сім'ю.

Теоретичне та практичне значення дипломної роботи полягає у можливості використання положень роботи при підготовці лекцій з сімейного права, а також з цивільного права та цивільного процесу в частині, що стосується ефективного поширення в Україні прийомної сім'ї як альтернативної форми опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Крім того, більшість положень мають прикладне значення для практичних працівників, які займаються теоретико-методичним забезпеченням підготовки кандидатів на прийомне батьківство, здійснюють відбір дітей у таку сім'ю, а також проводять соціально-психологічний супровід прийомних сімей.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, що поділяються на вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел. За обсягом робота становить 99 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРИЙОМНИХ БАТЬКІВ

1.1. Залучення кандидатів у прийомні батьки

Прийомна сім'я є однією з форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Діти, чиї батьки померли або в силу різних обставин не можуть виконувати свої обов'язки, потребують родинного тепла і виховання. Держава визначила важливе завдання забезпечити належні умови для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Над досягненням цієї цілі працюють Міністерство освіти і науки, молоді та спорту, Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини спільно з Державною соціальною службою для сім'ї, дітей та молоді та іншими органами влади.

Прийомна сім'я – це сім'я або особа, що не перебуває в шлюбі, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання. Порядок прийому дітей в сім'ю встановлено Положенням про прийомну сім'ю, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року № 565.

Особи, які взяли дітей у прийомну сім'ю, є прийомними батьками, а влаштовані в сім'ю діти – прийомними дітьми.

Види прийомних сімей. Відповідно до міжнародної практики класифікувати прийомні сім'ї можна за такими ознаками [62, 14]:

- вік прийомної дитини;
- термін перебування дитини в прийомній сім'ї;
- кількість прийомних дітей;
- складність випадку.

За ознакою вік дитини прийомні сім'ї спеціалізуються на вихованні дітей:

- раннього віку (до 3-х років);

- дошкільного віку (від 3 до 7 років);
- молодшого шкільного віку (від 7 до 12 років);
- старшого шкільного віку (від 11 до 18 років).

За ознакою термін перебування дитини в сім'ї можна виділити:

- прийомні сім'ї “невідкладного влаштування” (дитина влаштовується у прийомну сім'ю негайно за наявності надзвичайних обставин. Наприклад, у випадку небезпеки для її життя і здоров'я, насилля в сім'ї тощо);
- прийомна сім'я тимчасового влаштування (дитина влаштовується на певний термін. Наприклад, дитина з особливими потребами розміщується у прийомну сім'ю на період відпустки батьків або у випадку важкої хвороби батьків, опікунів чи піклувальників до повернення їх працездатності);
- довготривалого перебування (дитина влаштовується у прийомну сім'ю до досягнення нею повноліття);
- перехідного поселення (досвідчена прийомна сім'я бере на виховання дитину на період її адаптації у випадку смерті батьків і пошуку прийомної сім'ї довготривалого перебування).

За ознакою складності випадку (стан здоров'я дитини чи юридична ситуація) прийомні сім'ї спеціалізуються на вихованні дітей:

- з особливими потребами;
- важко хворих;
- ВІЛ-інфікованих;
- які мають хімічні залежності;
- випускників інтернатних закладів;
- дітей разом з їхніми неповнолітніми матерями.

Спеціалізація узгоджується на Комісії фахівців з питань сімейних форм опіки. При визначенні спеціалізації прийомної сім'ї враховуються побажання батьків, береться до уваги їхня точка зору щодо потенційного вихованця.

Ухвали коригуються у ході підготовки кандидатів. Остаточне рішення щодо того, якою буде прийомна сім'я і яку саме дитину буде влаштовано, приймається після проходження ними курсу підготовки і фіксується у висновку.

Набір кандидатів у прийомні батьки. Створення прийомних сімей розпочинається рекламною компанією, що проводиться за двома напрямками [16, 68].

Перший напрямок забезпечує формування позитивної громадської думки щодо сімейних форм державної опіки. Він передбачає досягнення таких завдань:

- підвищити обізнаність громадськості про інститут прийомної сім'ї як форму державного влаштування дітей, які позбавлені батьківської опіки;
- продемонструвати позитивні сторони роботи органів опіки і піклування, центрів соціальних служб для молоді, спеціалізованих соціальних служб.

Другий напрямок спрямований на залучення кандидатів у прийомні батьки і передбачає досягнення таких завдань:

- отримати достатньо звернень громадян для набору кандидатів у прийомні батьки;
- надати кандидатам на початковому етапі інформацію щодо умов, за яких особи не можуть стати прийомними батьками.

Зміст рекламних матеріалів має містити інформацію для потенційних кандидатів, зокрема щодо наступних етапів процесу. Особлива увага повинна бути зосереджена на достовірності інформації. Важливо, щоб кандидати з самого початку були обізнаними із завданнями, які стоять перед ними.

В кожному окремому випадку працівники мають самостійно визначитися, які інформаційні матеріали необхідно підготувати і які засоби використовувати для проведення дієвої кампанії. Такими засобами можуть бути:

- рекламні оголошення в місцевих незалежних газетах;
- реклама на транспорті (автобусах, таксі, поїздах);
- афішна кампанія;

- реклама на місцевих радіо) та телеканалах;
- написання статей, публікацій у інформаційних виданнях;
- інформаційні столи на святах та інших суспільних подіях;
- усне спілкування, особливо з прийомними батьками;
- підготовка реальних прийомних батьків до проведення інформаційних вечорів для їхніх сусідів;
- зв'язок з суспільними групами.

Як показує досвід, найефективнішим засобом проведення інформаційно-рекламної компанії по залученню кандидатів є проведення інформаційних вечорів із залученням прийомних батьків [19, 6].

Надання інформації по телефону. Результатом проведення інформаційно-рекламної кампанії може бути звернення клієнта по телефону за додатковою інформацією [15, 24].

Телефонна розмова повинна бути короткою і включати лише відповіді на поставлені питання. Якщо абонент зацікавився отриманою інформацією, йому пропонується прийти до центру соціальних служб або відділу у справах сім'ї та молоді, де він зможе більш детально дізнатися про інститут прийомної сім'ї.

Соціальний працівник, який відповідає на звернення клієнтів, має бути підготовлений до ведення телефонних діалогів, вміти налагоджувати контакт з абонентом, а також володіти мистецтвом конструктивного завершення розмови. Часто люди телефонують лише для того, щоб їх вислухали. Побудувати вірно телефонний діалог соціальному працівнику допоможуть знання мети, завдань та процесу телефонного діалогу. Треба передбачити, що за інформацією звертатиметься велика кількість громадян, які не обов'язково є потенційними кандидатами у прийомні батьки.

Соціальний працівник, який приймає телефонні дзвінки від громадян, має володіти інформацією про порядок створення прийомних сімей і знати функціонал інших органів державної влади і місцевого самоврядування, що турбуються про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [79,105].

Для цього важливо мати телефонний довідник з переліком телефонів:

- інспектора з охорони дитинства;
- відділу соціального захисту населення;
- служби у справах неповнолітніх;
- відділу у справах сім'ї та молоді державної адміністрації;
- громадської приймальні державної адміністрації;
- Червоного Хреста;
- банків одягу;
- притулків тощо.

Особливості ведення телефонного діалогу. Телефонний діалог ґрунтується на готовності соціального працівника вислухати клієнта і відкритості спілкування. Під час розмови важливо визначити мотивацію абонента, його бачення ситуації, з'ясувати наміри та питання, з яких він/вона звертається [19,7].

Соціальному працівникові необхідно:

- поцікавитись звідки отримана інформація про прийомну сім'ю;
- чому вона його зацікавила;
- зрозуміти як абонент уявляє прийомну сім'ю;
- чи знає він/вона про інші форми опіки.

На завершальній стадії діалогу соціальний працівник бере на себе ініціативу конструктивно завершити розмову. Якщо у результаті діалогу стає зрозуміло, що клієнт не має обмежень щодо можливості створення прийомної сім'ї, соціальний працівник домовляється про зустріч з метою визначення подальшої співпраці. У разі, коли людина не є потенційним кандидатом у прийомні батьки і задає побічні питання, її необхідно переадресувати до спеціаліста, який займається цими проблемами, або ж тактовно та аргументовано відмовити.

Варто пам'ятати, що телефонний діалог – елемент формування громадської думки про інститут прийомної сім'ї, тому важливо надавати точну і дозовану інформацію. Якщо люди навіть не є потенційними кандидатами у прийомні

батьки, у результаті розмови можуть стати нашими однодумцями і сприятимуть розповсюдженню наданої їм інформації.

Реєстрація звернень. Соціальний працівник реєструє особисте звернення громадян чи телефонний дзвінок у відповідному журналі. При цьому фіксується основна інформація про клієнта, яка дає можливість у подальшому підтримувати з ним контакти (прізвище, ім'я, по-батькові, вік, соціальний та сімейний стан, кількість дітей в сім'ї, причина звернення, контактний телефон). При зверненні громадян з питань створення прийомних сімей слід пояснювати етапи, які мають пройти кандидати. Важливо пам'ятати, що перше враження про прийомні сім'ї буде сформоване на основі того, що побачать і/або почують кандидати при зверненні [79, 106].

Якщо кандидати потребують більше інформації, ніж вони отримали в результаті інформаційно-рекламної кампанії та звернення, їм негайно надсилається пакет інформації (протягом 2 тижнів від дня звернення). Кандидати у прийомні батьки мають бути впевнені, що вони отримали вичерпну інформацію та мають достатньо часу подумати перед тим, як написати заяву і стати на облік як потенційні прийомні батьки.

Для стимулювання процесу прийняття рішення кандидатами доцільно періодично надсилати нагадування. Інколи варто відвідувати окремих людей, які чекають інформаційної зустрічі, але не звертаються з проханням про неї.

Творча уява, толерантність і наполегливість обов'язкові умови процесу набору кандидатів у прийомні батьки. Різні люди потребують різних підходів, тому необхідно випробувати декілька з них і визначити, що працює краще.

Інформаційні групові зустрічі. Після проведення рекламно-інформаційної кампанії, з метою зацікавлення потенційних прийомних батьків, органами опіки і піклування і/або спеціалізованими соціальними службами супроводу сімейних форм опіки доцільно проводити інформаційні зустрічі. Такі зустрічі допомагають прийняти зважене рішення [16, 70].

Дуже важливо, щоб інформація про прийомну сім'ю як сімейну форму державної опіки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,

надавалася дозовано та правдиво. На інформаційних зустрічах надається, перш за все, загальна інформація про існуючу в державі систему опіки і піклування для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; відмінність прийомної сім'ї від інших форм державної опіки (наприклад, усиновлення); принципи функціонування й основні етапи створення прийомних сімей; важливість соціального супроводу та співпраці із соціальним працівником; необхідність спеціальної підготовки кандидатів у прийомні батьки. Важливою є інформація про фінансове забезпечення утримання вихованців прийомних сімей і звітування за використані кошти. На зустрічах також надається інформація про обмеження щодо створення прийомної сім'ї (наприклад, за станом здоров'я) тощо.

Не можуть бути прийомними батьками особи, які:

- є інвалідами I та II груп;
- мають глибокі органічні ураження нервової системи;
- мають алкогольну та наркотичну залежність;
- хворі на СНІД, відкриту форму туберкульозу;
- мають психотичні розлади [80, 143].

Отже, одним із етапів реалізації програми створення прийомних сімей є інформування майбутніх прийомних батьків. Починаючи з 2000 р. запроваджені методики проведення семінарів-навчань. Головне завдання семінарів – ознайомлення з новим соціальним інститутом – прийомною сім'єю; роз'яснення переваги цієї форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; юридичне підґрунтя та фінансове забезпечення існування прийомної сім'ї. У ході роботи розглядається реальна ситуація соціального сирітства в Україні, та причини, які зумовлюють необхідність трансформації існуючої системи утримання цих дітей [47, 62].

Крім того, можна виділити феномен поділу сімей на три категорії з врахуванням соціальної компетентності прийомного батьківства [55, 110]:

- Соціально зрілі люди, здатні дати собі раду, здатні виховати своїх рідних дітей та ще відчують потребу допомогти іншим. Вони до початку

батьківської діяльності мали своє житло, вони здатні заробляти гроші, вони не переоцінюють роль органів влади в своєму житті. Названі ними проблеми стосуються психолого-педагогічної діяльності, а не виживання.

- Добрі, щирі люди, не зовсім пристосовані до життя. Вони здатні співпереживати іншим, але самі не почувають себе впевнено. В них не відрегульовані стосунки з де органами влади, вони переоцінюють їх роль у власному житті. Тому і в анкетах часто мова йде про несправедливе до них ставлення, про нерозуміння. Їх хвилює проблема виживання в першу чергу, а потім батьківські обов'язки.
- До третьої категорії можна віднести батьків, що намагаються самоутверджуватися, як особистості, за рахунок такої діяльності. Їм притаманна підкреслена демонстративна поведінка, що супроводжується особистісною тривожністю і страхами. Вони налаштовані на нарочиту боротьбу з державними бюрократами, вони схильні розповідати емоційно-забарвлені історії з життя дітей до їх прибуття в сім'ю. Такі прийомні батьки, як правило, не підтримують стосунки з іншими прийомними сім'ями, або ж нарікають, що з ними ніхто з прийомних батьків не хоче підтримувати стосунки.

1.2. Вимоги до кандидатів у прийомні батьки

Перший етап. Перша зустріч з претендентами у прийомні батьки є початком процесу оцінки потенційних прийомних батьків за результатами звернень громадян і виконується соціальним працівником. Перший етап оцінки відбувається у формі інтерв'ю [16, 71].

Для того, щоб розмова при першій зустрічі з кандидатом була продуктивною, важливо створити довірливі стосунки. Сором'язливим слід дати можливість придивитися, освоїтися, збудженим – заспокоїтися, занепокоєним – підбадьоритися.

Під час першого інтерв'ю соціальний працівник задає запитання до кандидата у прийомні батьки, щоб отримати інформацію для подальшої оцінки. У свою чергу важливо, щоб і клієнт отримав чіткі відповіді на поставлені ним запитання та мав інформацію для подальших роздумів щодо висловленого ним бажання взяти на виховання дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківської опіки. Зустріч не повинна бути тривалою. По закінченні розмови доцільно запропонувати клієнту друковану інформацію.

Первинна оцінка дає змогу відсіяти осіб, які шукають будь-яку роботу або навіть вигоду. Особам, які хочуть отримати “власну” дитину, слід порекомендувати усиновити дитину.

Зустріч з кандидатом у прийомні батьки слід завершувати пропозицією обміркувати отриману інформацію і, у випадку позитивного рішення, знову прийти до служби. Для прийняття цього рішення клієнту надається місяць. На наступну зустріч соціальний працівник запрошує подружню пару.

За підсумками першої зустрічі кандидат у прийомні батьки заповнює загальну анкету [9]. Приблизний перелік питань, які соціальний працівник обговорює з кандидатом у прийомні батьки при першій зустрічі:

- Звідки Ви отримали інформацію про прийомну сім'ю?
- Що привело Вас до думки взяти в свою сім'ю дитину, яка залишилася без батьківського піклування?
- Коли Ви вперше про це подумали і як дійшли рішення прийти до Служби?
- Чи знаєте Ви про інші форми державної системи опіки та піклування (усиновлення, опіка та піклування родичів, виховання в інтернатних закладах, будинках сімейного типу, притулках тощо)?
- Як Ви вважаєте, яка із названих форм найбільш прийнятна для розвитку дитини? Чому?
- Чи розповідали Ви про своє бажання створити прийомну сім'ю своїм родичам, друзям? Як вони до цього поставилися?
- Що Ви можете розповісти про себе та свою сім'ю?

- Чи достатньо Ви отримали інформації, щоб обговорити ваші наміри з близькими?
- Як ви вважаєте, чи дозволяє стан Вашого здоров'я турбуватися про дитину?

Другий етап. Друга зустріч з кандидатами у прийомні батьки спрямована на поглиблення знань клієнтів щодо специфіки функціонування прийомної сім'ї. Вона орієнтує їх на з'ясування реальних можливостей родини виховувати нерідну дитину (дітей). Під час бесіди соціальному працівнику важливо підвести батьків до усвідомлення тих труднощів, які їх очікують при виконанні обов'язків прийомних батьків [79, 109].

Клієнтів коротко ознайомлюють з особливостями підготовки кандидатів до прийомного батьківства, визначають напрямки подальшої співпраці, інформують про перелік документів, необхідних для юридичного оформлення прийомної сім'ї, сутність та принципи соціального супроводу прийомної сім'ї. На зустрічі акцентується увага на необхідності співпраці з соціальним працівником, який здійснює соціальний супровід прийомної сім'ї. Кандидатів у прийомні батьки повідомляють, що вся надана ними інформація перевірятиметься з урахуванням умов конфіденційності (права на приватне життя, не розголошення окремих даних).

Під час розмови необхідно звернути увагу на важливість інформування всіх членів сім'ї стосовно наміру батьків взяти на виховання дитину-сироту та прийняття спільного для всіх членів родини рішення про створення прийомної родини.

Соціальному працівнику слід з'ясувати погляди кандидатів на прийомну дитину, яку вони бажають прийняти у свою сім'ю (її стать, вік, особливості тощо), та їхнє обґрунтування, обговорити наявні в родині можливості та ресурси для забезпечення нормального розвитку прийомної дитини та її соціалізації. Важливо підкреслити необхідність підтримки зв'язків прийомної дитини з біологічними родичами.

Не потрібно прискорювати рішення кандидатів про створення прийомної сім'ї поки вони не пройдуть тренінг і не буде перевірена надана інформація. На завершення розмови кандидатам у прийомні батьки пропонується заповнити спеціальну анкету кандидата у прийомні батьки. Анкета має бути заповнена окремо чоловіком і дружиною. Кандидатам у прийомні батьки слід також порекомендувати обговорити у сімейному колі отриману під час другої зустрічі інформацію. Виконання цього завдання пропонується здійснити протягом місяця. Цей термін надається кандидатам у прийомні батьки для того, щоб спільно з іншими членами сім'ї прийняти зважене рішення про створення прийомної сім'ї, ще раз узгодити його зі всіма членами родини [9].

За результатами другої співбесіди, після наступного додаткового обговорення намірів створення прийомної сім'ї, кандидати пишуть заяву про взяття на облік подружжя як кандидатів у прийомні батьки на ім'я керівника Спеціалізованої соціальної служби соціального супроводу прийомних сімей [79,110].

Перелік питань для обговорення з кандидатом у прийомні батьки під час другої зустрічі:

- Розкажіть про свої наміри щодо створення прийомної сім'ї.
- Чи можемо ми поговорити більш докладно про можливості, які Ви маєте для проживання та виховання дитини у Вашій сім'ї? Чи достатньо у Вас місця в оселі ще для однієї дитини?
- Наявність місця в квартирі для розміщення особистих речей дитини.
- Чи дозволяє стан Вашого здоров'я турбуватися про дитину?
- Як ставляться члени Вашої сім'ї до рішення взяти на виховання чужу дитину?
- Ваші захоплення, коло інтересів?
- Чи маєте Ви досить часу для догляду за дитиною? Як часто Ви подорожуєте?
- Хто може Вам допомогти на випадок від'їзду чи хвороби?

- Чи відомі Вам ситуації, коли люди брали на виховання біологічно нерідних дітей?
- Чи готові до того, що найближче оточення не завжди зможе Вас зрозуміти і підтримати?
- Чи згодні Ви з тим, що надана Вами інформація буде перевірена?
- Ви згодні з тим, що соціальний працівник буде постійно Вас відвідувати?
- Чи не буде заважати прийомне батьківство Вашій основній роботі?
- Чи є у Вас час пройти підготовчий курс навчання (48 годин)?

Інформація, яку повинен отримати соціальний працівник під час другої зустрічі з кандидатом на створення прийомної сім'ї:

- підтвердження рішення взяти дитину на виховання;
- ставлення всіх членів родини та знайомих до рішення взяти дитину;
- сприйняття необхідності співпрацювати з соціальним працівником;
- сприйняття необхідності підтримувати зв'язки з біологічними родичами дитини;
- проведення вільного часу, інтереси та захоплення.

Відвідування помешкання потенційних прийомних батьків. Візит соціального працівника до родини кандидатів у прийомні батьки має відповідати завданням попереднього оцінювання. Перший візит соціального працівника до помешкання родини кандидатів у прийомні батьки має відбутися якомога раніше. Якщо стан помешкання і навколишнє середовище не задовольняє вимогам влаштування прийомних дітей, роботу щодо подальшої оцінки слід припинити, але контакти не переривати. У випадку поліпшення умов проживання кандидат може звернутися знову і тоді роботу слід продовжити [19, 13].

Основні позиції, на які необхідно звернути увагу при зборі інформації про кандидатів [47, 87]:

- умови життя сім'ї;

- наявність місця в квартирі для поселення прийомної дитини (місце для ліжка дитини, розміщення особистих речей, стола);
- територіальна доступність школи/дитсадка, медичної установи, транспорту та інших зручностей;
- демонстрація членами сім'ї можливостей для влаштування дитини;
- сімейні стосунки подружжя, між дітьми і батьками,
- стосунки членів сім'ї із старшими дітьми, які проживають окремо. Для цього доцільно зустрітися із ними або зателефонувати і попросити прокоментувати бажання своїх батьків взяти на виховання прийомних дітей. Якщо дорослі діти продовжують жити разом з батьками, ситуацію слід додатково вивчити.

Особливо важливим питанням, на що звертається увага під час візиту, є сімейні взаємостосунки, цінності членів сім'ї, сімейні реліквії та відношення до них. Ставлення батьків до проявів зрілості дітей і особливо питань сексуальності. Соціальному працівнику слід детально обговорити ці питання з кандидатами [79, 111].

За результатами відвідування соціальний працівник готує звіт та складає акт житлово-побутових умов для з'ясування можливостей прийомних батьків задовольнити матеріальні потреби дитини і забезпечити сприятливе середовище для їх повноцінного розвитку [9].

Співбесіда потенційних прийомних батьків з психологом. Про зустріч кандидатів з психологом домовляється соціальний працівник. Мета співбесіди – допомогти клієнтам прийняти усвідомлене рішення. Для кандидатів у прийомні батьки бесіда з психологом – це етап усвідомлення своїх намірів та порівняння їх із наявними можливостями. Даний вид роботи може бути виконаний соціальним працівником, який має базову освіту та пройшов належну підготовку. Особи, які хочуть стати прийомними батьками, мають реально оцінювати свій потенціал, щоб бути здатними надати прийомній дитині допомогу відповідно до її актуального стану і розвитку [85, 89].

Основними завданнями психолога під час співбесіди є:

- зрозуміти мотиваційні чинники кандидатів у прийомні батьки створити прийомну сім'ю;
- допомогти потенційним прийомним батькам усвідомити причини, що спонукають їх взяти на виховання нерідну дитину;
- встановити ймовірність ризику насилля над дитиною;
- оцінити здатність претендентів забезпечити захист прийомної дитини;
- встановити рівень відкритості/замкнутості сімейної системи претендентів у прийомні батьки;
- виявити показники здорового функціонування сім'ї (здатність сім'ї вирішувати складні життєві ситуації без порушення цілісності), її мобільність;
- обговорити показники стабільності шлюбу претендентів;
- прояснити стиль виховання, що практикується сім'єю при вихованні дітей;
- виявити мережу, що підтримує подружжя;
- з'ясувати ставлення членів сім'ї до захворювань.

При проведенні психологічної оцінки кандидатів у прийомні батьки доцільно використовувати такі методи [20, 36]:

1. Інтерв'ю. Проводиться для оцінки сімейної системи за категоріями гнучкості та згуртованості. Питання для проведення інтерв'ю можна підібрати самостійно або скористатися методикою проведення оціночного інтерв'ю Джея Хейлі;
2. Генограма – це форма запису сімейного родоводу, в якій доступно фіксується інформація про всіх членів родини протягом трьох поколінь. Генограма графічно показує інформацію, що дозволяє швидко оцінити взаємостосунки членів сім'ї. За необхідності дані генограми поповнюються і корегуються;
3. Екомапа – клієнту пропонується на аркуші паперу графічно позначити всіх своїх близьких. Ступінь зв'язку між ними позначається довжиною лінії. Намальована картина дає змогу кандидату у прийомні батьки

з'ясувати їхні сімейні взаємостосунки та мережу можливої підтримки.

Показники сприятливої сімейної взаємодії такі:

- взаємоповага;
- взаємозамінність ролей подружньої пари;
- емоційна взаємопідтримка;
- наявність спільних інструментальних цінностей (стосуються виконання роботи, що можна висловити фразою: “Я теж так зробив би”);
- наявність спільних інтересів, хобі;
- ціннісна орієнтація батьків на дітей;
- відкритість сім'ї до співпраці;
- відсутність таємниць для окремих членів родини;
- готовність сім'ї до змін, що пов'язані з появою дитини.

4. Лінія часу. Цей метод дає змогу побачити основні життєві події кандидатів, усвідомити їхнє значення та вплив на теперішнє життя. Інколи, окремі факти, що зафіксовані на “лінії часу”, можуть відобразитися на побудові взаємостосунків з прийомними дітьми.

Отримана інформація під час зустрічі детально обговорюється з кандидатами і є предметом для подальшого аналізу готовності кандидатів створити прийомну сім'ю без упереджень і проєкцій із свого минулого.

Психологічна оцінка спрямована на допомогу потенційним прийомним батькам в усвідомленні власних намірів та реальних можливостей надання турботи прийомній дитині. Готовність батьків до виховання прийомних дітей передбачає наявність у них певних особистісних якостей, що і слід з'ясувати у процесі оцінки кандидатів у прийомні батьки [18, 13].

Особистісні характеристики прийомних батьків: надійність; розуміння наявної ситуації у власній сім'ї та ситуації розвитку дитини; адекватність надання належної турботи дитині; реалістичність; здатність надати дитині безпечне середовище для проживання та зростання; готовність захистити дитину відповідно до її інтересів; вміння долати складні життєві ситуації;

чесність; готовність відкрито обговорювати життєві цінності, свої сильні та слабкі сторони; прийняття та переосмислення минулого дитини, готовність зберегти її біологічне коріння; здатність задовольняти реальні потреби дитини без маніпулювань; відповідальність за виховання дітей і позитивну сімейну атмосферу; готовність прийняти дитину на виховання без осудження і докорів; гнучкість; здатність набувати нові знання та навички, готовність змінюватися; відкритість; вміння працювати в команді (з соціальними працівниками, родичами дитини тощо); брати до уваги точку зору дитини і діяти відповідно до ситуації та рівня її розвитку; готовність прийняти допомогу інших людей; емпатійність та співпереживання; здатність до збалансованості почуттів [15,23].

Зустріч соціального працівника з рекомендувачами кандидатів у прийомні батьки. Рекомендувачами можуть бути люди, які знають кандидатів не менше п'яти років, близькі до сім'ї і згодні надати інформацію про неї. Кандидати у прийомні батьки надають соціальному працівнику контактний телефон, адресу, прізвища рекомендувачів. Соціальний працівник домовляється з рекомендувачами про зустріч. Під час бесіди слід з'ясувати наступне [79, 113]:

1. Протягом якого часу Ви знайомі, де Ви познайомилися?
2. Чи знаєте Ви батьків кандидатів? Який стиль виховання характерний для їх сімей?
3. Чи відомі Вам інтереси і захоплення кандидатів?
4. Чи відомі Вам наміри кандидатів взяти у сім'ю нерідну дитину?
5. Чи вважаєте Ви, що кандидати будуть гарними прийомними батьками для дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування?
6. Чи властиві кандидатам такі якості:
 - любов до дітей;
 - терпіння;
 - життєва мудрість;
 - доброта.
7. З якими труднощами, з Вашої точки зору, можуть стикнутися кандидати при створенні прийомної сім'ї?

Бесіда з рекомендувачами не повинна носити характер допиту, а сприяти довірливій та щирій співпраці людей.

Перевірка інформації, наданої кандидатами у прийомні батьки. Соціальний працівник, який перевірятиме інформацію повинен розуміти, що відбувається втручання у приватне життя родини і діяти відповідно до чинного законодавства. Основне правило – дотримання конфіденційності [19, 17].

Джерела отримання інформації:

- освітні заклади, де навчаються діти;
- друзі і знайомі;
- дільничний міліціонер;
- медичні працівники.

Детальну перевірку інформації доцільно проводити лише у тому разі, якщо у соціального працівника виникають сумніви щодо достовірності інформації, наданої кандидатами.

У ситуації необхідності проведення детальної перевірки необхідно визначити:

- найважливіші питання, що потребують уточнення;
- повноваження перевіряючих;
- потребу у залученні інших фахівців.

Тренінг для кандидатів у прийомні батьки. Тренінг є складовою частиною процесу оцінки кандидатів у прийомні батьки. Про необхідність його проходження кандидати попереджаються під час перших співбесід з соціальними працівниками [16, 68].

Тренінг складається із 8 занять, кожне з яких розраховане на 6 годин. (Усього 48 годин).

Завдання тренінгу:

- Надання інформації щодо правових засад функціонування прийомної сім'ї;
- Ознайомлення кандидатів із специфікою роботи прийомних батьків;

- Рефлексія власного досвіду та прийняття претендентами усвідомленого рішення про створення прийомної сім'ї;
- Ознайомлення з особливостями розвитку та виховання депривованих дітей: потреби дітей, прихильність, ідентичність та розвиток, попередній досвід життя, особливості поведінки, почуття втрати, явище перерваного розвитку; насилля, рівні соціалізації, методи виховного впливу;
- Орієнтація майбутніх прийомних батьків на вирішення проблем в інтересах дитини;
- Формування "команди" прийомних батьків та соціальних працівників, визначення основних шляхів подальшої співпраці.

Під час тренінгу можлива відмова учасників від декларованого бажання створити прийомну сім'ю, чому не слід чинити перепон.

Відмову кандидатів від рішення взяти на виховання дитину на етапі оцінки можна розглядати як позитивний результат проведеної роботи. В такому випадку сім'я, реально оцінивши власні можливості, відмовляється від своїх намірів ще до знайомства з дитиною, а не після того, як вихованець прийде у родину і виникнуть проблеми, які батьки не спроможні будуть вирішити [20,43].

Разом з кандидатами у прийомні батьки на тренінгу присутні й соціальні працівники, які здійснюватимуть соціальний супровід створених сімей. Спільна робота на тренінгу є запорукою плідної співпраці і порозуміння між прийомними батьками і соціальним працівником у процесі здійснення соціального супроводу.

Курс тренінгового навчання сприяє остаточному прийняттю рішення про створення прийомної сім'ї. Учасників, які пройшли весь цикл підготовки і узгодили свої бажання взяти на виховання чужих дітей з своїми реальними можливостями, можна вважати достатньо підготовленими для реалізації цієї роботи.

Рішення про надання рекомендації кандидатам у прийомні батьки на створення прийомної сім'ї приймається колегіальним способом. Підготовлені

соціальним працівником матеріали оцінки спочатку розглядаються на засіданні комісії фахівців, а потім подаються на схвалення та затвердження до адміністрації (виконкому) [46, 32].

Як показують наукові дослідження та практика функціонування прийомних сімей, оцінку спроможності сім'ї кандидатів щодо виконання ними функцій прийомного батьківства можна здійснити за такими групами показників [16, 71].

Матеріальні:

- Житлово-побутові умови та матеріальне забезпечення (характеристика житлово-побутових умов, гарантія забезпечення прийомній дитині особистого простору для життя – ліжка, шафа, стіл, місце для ігор; наявність доходу протягом значного періоду часу, враховуються не лише прямі доходи професійної діяльності батьків, а й наявність підсобного господарства, земельної ділянки тощо);
- Ресурси мікрорайону, у якому проживає сім'я (територіальна доступність послуг, наявність культурно)освітніх закладів, поліклініки, місць для відпочинку тощо).

Соціальні:

- Соціальна адаптація та інтеграція родини (наявність відповідного житла, наявність роботи в усіх членів родини, соціальні контакти, рівень матеріального забезпечення, ступінь інтеграції чи ізоляції родини, наявність кола спілкування у членів сім'ї та соціальної мережі підтримки контактів, важливість приналежності до неї);
- Історія родини та її функціонування (включає стиль спілкування в сім'ї, наскільки соціально адаптованою є родина, які інтереси у її членів, як вони проводять вільний час, досвід батьків у вихованні власних дітей, якщо шлюб батьків є повторним, то важливо з'ясувати причини розірвання попереднього, релігійні переконання, мотивація членів родини щодо рішення взяти на виховання чужу дитину);

- Родичі (наявність або відсутність членів розширеної родини, ставлення усіх членів родини до рішення взяти у сім'ю вихованця);
- Умови супроводу. Ставлення прийомних батьків до процесу створення та супроводу прийомних сімей та прийомних дітей, розуміння його необхідності, готовності прийомних батьків до співпраці.

Психологічні:

- Стан здоров'я (з'ясовується стан здоров'я кандидатів та членів їх сімей та їх ставлення до нього (оптимістичне/песимістичне). Наявність хронічних хвороб та ставлення до них, наявність обмежень);
- Особистісні характеристики (інтереси, захоплення, вік, ставлення до життя, релігійність, життєвий досвід, рівень розвитку рефлексії, вміння приймати рішення та нести за них відповідальність, виховні уміння та навички, здатність надати захист дитині, долати важкі ситуації, будувати стабільні стосунки; емоційна теплота, комунікативні здібності, знання специфіки розвитку дітей)сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування);
- Взаємостосунки у сім'ї (кількість дітей у сім'ї, їх вік та характеристики, подружні та родинні стосунки, стиль виховання).

Сімейний кодекс України встановлює окремі повноваження прийомних батьків, покладаючи на них обов'язки по вихованню прийомних дітей, а також щодо представництва ними інтересів дітей, взятих на виховання та спільне проживання [3].

1.3. Порядок схвалення кандидатів у прийомні батьки

Документація на етапі схвалення. Рішення про схвалення базується на процесі оцінки, проведеному раніше. З цією метою, органи державної влади і місцевого самоврядування повинні мати належним чином встановлену і оформлену документацію (включаючи лист перевірок), яку отримали під час оцінки [16, 69].

Кандидати у прийомні батьки подають до органу, який утворює прийомну сім'ю, такі документи:

- заява кандидатів у прийомні батьки про утворення прийомної сім'ї;
- копії паспортів кандидатів у прийомні батьки;
- довідка про склад сім'ї (форма № 3);
- копія свідоцтва про шлюб;
- довідка про стан здоров'я кандидатів у прийомні батьки та членів сім'ї, які проживають разом з ними (довідка про відсутність хронічних захворювань, обстеження нарколога, венеролога, психіатра);
- довідка про доходи потенційної прийомної сім'ї за останні шість місяців або копія декларації про доходи, засвідчена в установленому порядку;
- довідка про проходження навчання кандидатів у прийомні батьки і рекомендація центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо включення їх у банк даних про сім'ї потенційних усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів;
- письмова згода всіх повнолітніх членів сім'ї, які проживають разом з кандидатами у прийомні батьки, на утворення прийомної сім'ї, засвідчена нотаріально [9].

Усі копії документів повинні бути юридично засвідченими (нотаріально або підписом керівника установи).

Всі матеріали оцінки мають міститися в особовій справі кандидатів. Їм повинна бути надана можливість читати не конфіденційну частину особової справи до подачі документів на схвалення, а також додавати будь)яку інформацію або роз'яснення, які на їх думку будуть корисними. Це особливо важливо у тих випадках, коли органи влади не схильні до позитивного рішення.

Знайомити кандидатів у прийомні батьки з іншою документацією, особливо з рекомендаціями, де повинна дотримуватися конфіденційність, забороняється.

Кандидатури у прийомні батьки та кандидатури дітей, які передаються на виховання, погоджуються з органами опіки та піклування [9].

Прийомними батьками може стати як подружжя, так і особа, що не перебуває в шлюбі, працездатного віку. До 2006 року дозвіл на утворення прийомної сім'ї мали лише подружні пари [32, 84].

Слід враховувати, що коли хоча б один із прийомних батьків не пройшов курс підготовки потенційних кандидатів у прийомні батьки, визнаний в установленому порядку недієздатною або обмежено дієздатним, позбавлений батьківських прав, чи це колишній опікун, піклувальник, усиновитель, позбавлений відповідних прав за неналежне виконання покладених на нього обов'язків, то дозвіл на створення прийомної сім'ї не може бути надано.

Існують також обмеження для кандидатів у прийомні батьки за віком. Влаштування дітей у прийомну сім'ю проводиться з урахуванням віку прийомних батьків та дітей, щоб на час досягнення обома прийомними батьками пенсійного віку всі прийомні діти досягли віку вибуття з прийомної сім'ї, тобто повноліття. У разі досягнення пенсійного віку одним з прийомних батьків час перебування дітей визначається за віком молодшого з батьків [46,35].

Не можуть бути прийомними батьками особи, які були засуджені за злочини проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших злочинів.

Також на заваді створенню прийомної сім'ї можуть стати вади фізичного чи психічного здоров'я потенційних прийомних батьків (інваліди I і II групи, які за висновком медико-соціальної експертної комісії потребують стороннього догляду, особи, які мають глибокі органічні ураження нервової системи, алкогольну та наркотичну залежність, хворі на СНІД, відкриту форму туберкульозу, психологічні розлади, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства).

Відповідні вимоги висуваються і до членів родини прийомних батьків. Якщо на спільній житловій площі мешкають члени сім'ї, які мають глибокі органічні ураження нервової системи, хворі на СНІД (крім сімей, які беруть на виховання дітей, уражених ВІЛ-інфекцією), відкриту форму туберкульозу, психічні розлади, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства, то буде відмовлено у створенні прийомної сім'ї.

Розгляд справи на засіданні опікунської ради. З метою розгляду справи кандидатів на створення прийомної сім'ї, органи опіки піклування проводять засідання опікунської ради, на яке запрошуються кандидати у прийомні батьки.

Усі члени опікунської ради повинні пройти відповідну підготовку щодо сімейних форм державної опіки, отримати письмову інформацію, що описує їхню роль і відповідальність [46, 87].

Члени опікунської ради знайомляться з матеріалами про потенційних прийомних батьків і дітей за тиждень до засідання. Під час засідання опікунської ради соціальний працівник коротко надає інформацію про кандидатів у прийомні батьки та відповідає на запитання. Потім – запрошуються кандидати. У випадку, коли до прийомної сім'ї влаштовується дитина старша 10 років, її присутність на засіданні обов'язкова.

Про прийняте рішення опікунська рада офіційно повідомляє кандидатів у прийомні батьки. Рішення може бути [19, 96]:

- сім'я затверджується;
- сім'я затверджується з влаштуванням до неї дитини;
- сім'я не затверджується;
- сім'я направляється на додаткове обстеження.

Рекомендації опікунської ради протоколюються і подаються на остаточне вирішення до держадміністрації (виконкому). Тобто, відбувається підготовка відповідного висновку відділу у справах сім'ї, дітей та молоді районних, районних у містах Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих комітетів міських рад про можливість утворення прийомної сім'ї [9].

Висновком адміністрації може бути:

- Про надання сім'ї статусу прийомної;
- Про надання статусу прийомної сім'ї та передачу на виховання та спільне проживання конкретної дитини у разі, коли завершений етап взаємодобору.

Кандидати у прийомні батьки отримують статус “прийомних” після розгляду їх кандидатур на опікунській раді та прийняття відповідного висновку відділу у справах сім'ї, дітей та молоді районних, районних у містах Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих комітетів міських рад про надання статусу. Одночасно з наданням прийомній сім'ї юридичного статусу може прийматися рішення про передачу у прийомну сім'ю дитини на виховання та спільне проживання [79, 113].

Прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей на підприємствах, в установах та організаціях без спеціальних на те повноважень. Вони несуть персональну відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток прийомних дітей, а також – за дотримання принципу конфіденційності інформації щодо ураження прийомних дітей ВІЛ-інфекцією.

Юридичне оформлення прийомної сім'ї. Завершальним етапом є прийняття рішення про утворення прийомної сім'ї та укладення договору про передачу дітей до прийомної сім'ї на виховання, спільне проживання між прийомними батьками та органом, який прийняв рішення про утворення прийомної сім'ї [66,278].

Договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї покликаний врегулювати відносини, які виникають між прийомними батьками та прийомними дітьми, між прийомними батьками та органом опіки та піклування, а також між органом опіки та піклування і прийомними дітьми після передачі дитини у прийомну сім'ю. Договір укладається в трьох примірниках, два з яких передаються сторонам, а третій – місцевому органу у справах сім'ї, дітей та молоді. Договір передбачає права і обов'язки сторін, порядок матеріального забезпечення прийомних батьків та соціального забезпечення прийомних дітей [9; 31, 511].

Договір про влаштування дітей у прийомну сім'ю має бути розірваний якщо:

1. у прийомній сім'ї виникнуть несприятливі умови для виховання дітей та спільного проживання (важка хвороба прийомних батьків, зміна їх сімейного стану, відсутність взаєморозуміння батьків з дітьми, конфліктні стосунки дітей);
2. батьки не виконують обов'язки щодо належного виховання, розвитку та утримання прийомних дітей, порушують схеми антиретровірусної терапії дитини, яка уражена ВІЛ-інфекцією;
3. діти повернуті рідним батькам (опікуну, піклувальнику);
4. дитина усиновлена громадянами України;
5. дитина досягла повноліття;
6. прийомні батьки досягли пенсійного віку.

У разі припинення дії договору сім'я позбавляється статусу прийомної, а питання про подальше влаштування дітей вирішується органом опіки і піклування (дітей, уражених ВІЛ-інфекцією, – органом місцевої виконавчої влади на підставі висновку закладу охорони здоров'я), який вживає вичерпних заходів до запобігання поверненню (влаштуванню) дітей в інтернатні заклади.

Контроль за виконанням договору, а також за умовами проживання, виховання прийомних дітей здійснюють служби у справах дітей за місцем проживання сім'ї.

На подовження терміну діяльності прийомної сім'ї потрібна згода прийомних батьків і місцевого органу виконавчої влади, який приймав рішення про створення прийомної сім'ї.

Обов'язково потрібно враховувати, що всі вікові обмеження для прийомних батьків встановлені з тим, щоб забезпечити дитину від переживань, пов'язаних із зміною сім'ї і місця проживання, звичного соціального середовища тощо. Необхідно, щоб до досягнення батьками пенсійного віку дитина стала повнолітньою.

У разі порушення і невиконання умов договору, кожній із сторін надано право звернутися до суду. Договір підписується сторонами і набуває чинності з моменту підписання [9].

Ніяких пільг щодо поліпшення житлових умов законодавством не передбачено. У разі утворення прийомної сім'ї прийомні батьки беруть на виховання дітей на власну житлову площу за наявності відповідних санітарно-гігієнічних та побутових умов. Однією з умов влаштування дитини є можливість виділення їй індивідуального місця для проживання та розвитку.

Одному з прийомних батьків, батьків-вихователів виплачується грошове забезпечення з розрахунку 35 % розміру соціальної допомоги на кожну прийомну дитину або дитину-вихованця, яка виховується в сім'ї (але не більше п'яти прожиткових мінімумів для працездатної особи). Нарахування грошового забезпечення починається з моменту влаштування дитини в сім'ю. Призначення соціальної допомоги та грошового забезпечення здійснюється управліннями праці та соціального захисту населення районних, районних у містах Києві та Севастополі держадміністрацій, структурними підрозділами з питань праці і соціального захисту населення виконавчих органів міських, районних, районних у містах рад за місцем проживання дитини. Ці органи готують всі необхідні для призначення цих виплат документи [7].

Виплата соціальної допомоги та грошового забезпечення здійснюється через банківські установи за вибором батьків або державні підприємства поштового зв'язку за місцем проживання дитини щомісяця не пізніше 20 числа на підставі платіжних документів, які готуються уповноваженим органом. Фінансування вказаних заходів, здійснюється у вигляді субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам [80, 175].

Проте, як свідчить прокурорська практика, в гонитві за звітними показниками служби у справах дітей та центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді іноді забувають про виваженість добору осіб для виконання обов'язків батьків-вихователів, що нерідко зумовлює грубі порушення прав дітей. Адже деякі відомості про кандидатів, які стали прийомними батьками, просто не досліджувалися, хоча їх отримання та вивчення не викликало ніяких

труднощів. Тому процедура добору прийомних батьків потребує удосконалення [26, 12].

Ці факти також свідчать про необхідність підвищення ефективності діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді при організації та проведенні навчання кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі. При цьому слід застосовувати індивідуальний підхід до майбутніх батьків, враховувати особисті характеристики дітей. У подальшому центрам не слід забувати про те, що законодавством передбачено підвищення кваліфікації прийомних батьків і батьків-вихователів, і не зводити ці важливі вимоги до формального документування.

Висновки до розділу 1

Таким чином, на підставі наведеного, можна стверджувати про необхідність удосконалення механізму вивчення мотивації батьків при створенні прийомної сім'ї. Оскільки, на даний момент в Україні прийомними сім'ями опікуються з одного боку державні структури, а з іншого – громадські організації, існує потреба у розробці спільної стратегії щодо розвитку інституту прийомного виховання, відбору прийомних батьків, підготовки та створення прийомних сімей.

Після проходження навчання і реєстрації у службі у справах дітей, особи, що бажають стати прийомними батьками, можуть ознайомитись з банком даних на дітей і поступово визначитися з взаємодобором дитини. Районна державна адміністрація чи міськвиконком приймуть рішення про створення прийомної сім'ї, і дитина стане членом чиеїсь родини.

З метою покращення суспільної думки про інститут прийомної сім'ї доцільно проводити широку масову кампанію, зокрема, залучати громадськість, державні та недержавні організації, приватні підприємства, окремих громадян, ЗМІ до впровадження альтернативних форм виховання, підтримки та соціальної адаптації дітей-сиріт; створення умов для активного залучення дітей-сиріт у виховний процес; доцільно створити позитивне ставлення громадськості до

дітей-сиріт та викликати бажання взяти дитину-сироту у власну сім'ю; забезпечити практичну, моральну, соціально-психологічну, фінансову допомогу дітям-сиротам, прийомним сім'ям; формування у дітей-сиріт навичок сімейного виховання та відповідальності за батьківство та материнство.

РОЗДІЛ 2

ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ У ПРИЙОМНУ СІМ'Ю

2.1. Правовий статус прийомних дітей

У наш час збільшилась кількість дітей, які більшу частину часу, в тому числі й нічного, перебувають на вулиці. З'явилася нова категорія дітей, яких називають “діти вулиць”. У державних закладах про них говорять як про “безпритульних”, “соціальних сиріт”, “позбавлених батьківської опіки та піклування” [29, 37].

Проблеми дитячої бездоглядності та безпритульності – це віддзеркалення політико-економічних та соціально-культурних негараздів перехідного етапу розвитку суспільства. Діти опинилися в складних життєвих обставинах у період формування світогляду, цінностей, життєвих орієнтирів, соціальних навичок. Основними причинами поширення цього явища в Україні є: неблагополучна соціально-економічна ситуація в країні; трудова міграція дорослого населення; загострення проблем інституту сім'ї; поширення серед населення пияцтва та наркоманії; збільшення числа незайнятих дітей та підлітків; зниження доступності послуг установ, що забезпечують змістовне, розвиваюче дозвілля дітей; послаблення виховної функції школи та позашкільних закладів.

Наслідками даного явища є: збільшення дитячого жебрацтва, яке згодом переростає в дитячу злочинність; поява дитячої проституції та дитячої праці; розповсюдження у дитячому середовищі пияцтва, наркоманії, куріння; погіршення здоров'я, розповсюдження інфекційних хвороб та захворювань, що передаються статевим шляхом; втрата довіри до дорослих та інституту сім'ї.

Державні заклади є тимчасовим місцем перебування, і нездатні у більшості випадків вирішити коло проблем, які вивели дитину на вулицю; подолання конфліктів у родині; несприятливе оточення підлітків; неприйняття системи державного інтернатного закладу. Система Центрів соціально-

психологічної реабілітації також не ліквідує причин, які зумовлюють вихід дитини на вулицю.

Існує певна закономірність: чим раніше і довше дитина залишається без батьківської опіки, тим складніше відбувається її соціалізація в дорослому житті. Адже життя без сім'ї, в умовах тривалої соціальної ізоляції, в замкнутому колективі, в якому перебувають вихованці інтернатів, обмежують розвиток особистості дитини. Такі діти мають труднощі з засвоєнням соціальних ролей, у них практично відсутнє уявлення про модель сім'ї, а також дуже низька мотивація до інтелектуального та морального самовдосконалення. Окрім того, феномен сирітства має, й правові наслідки – порушується конституційне право дитини на сімейне виховання та батьківське піклування. Таке право є також одним з основних прав дитини, проголошених Конвенцією ООН про права дитини [30, 22].

На нашу думку, щоб покращити ситуацію, альтернативними є сімейні форми виховання. Зокрема, прийомні сім'ї. Досвід функціонування прийомних сімей доводить, що сімейні форми виховання краще готують своїх вихованців до самостійного дорослого життя, дають реальні приклади сімейних стосунків, зберігаючи разом з тим шанс на повернення в біологічну родину.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про прийомну сім'ю” від 26 квітня 2002 року № 565 основними напрямками вирішення проблеми соціального сирітства в Україні є пріоритетна підтримка сімейних форм виховання та проживання дітей у прийомній сім'ї як альтернативної форми сімейного виховання [9].

На перший погляд динаміка є позитивною, кількісні показники щодо створення нових прийомних сімей щорічно зростають (1,2–2,1 рази), зростає також і загальна кількість дітей, які виховуються у цій сімейній формі із щорічним приростом (1,2–1,7 рази). Але за даними аналізу динаміки щорічного відсоткового приросту кількості прийомних сімей за останні 5 років визначено що, незважаючи на підтримку держави та запровадження Року національного

усиновлення, показники приросту кількості прийомних сімей мають чітку тенденцію до зниження [69, 170].

Ця тенденція має максимальні прояви протягом останніх двох років: у 2,7–2,1 рази зменшилась активність створення нових прийомних сімей. Однією з основних причин зниження цих показників, на нашу думку, є низький вихідний рівень здоров'я дітей, обтяжений спадковий і сімейний анамнез, та низька поінформованість потенційних прийомних батьків про дійсний стан здоров'я прийомної дитини. Причиною відмови потенційних прийомних батьків від прийняття дитини в замісну сім'ю в 87,9 % випадків був її стан здоров'я, тяжкі патологічні стани (вади нервово-психічного розвитку, обтяжена спадковість, розумова відсталість) становили 23,4 % випадків. У інших випадках діти, яким прийомні батьки відмовили в прийнятті до прийомної сім'ї, мали хвороби, що успішно піддаються корекції та реабілітації. За даними дослідження, в соціально неблагополучних родинах дитина не має можливості отримати повноцінний вчасний як батьківський, так і медичний нагляд, медична активність батьків або членів родин у таких сім'ях практично дорівнює нулю (0,2 %), що, в свою чергу, призводить до частих інфекційних та паразитарних захворювань (67,8–56,7 %); до формування та загострення хронічної соматичної патології (56,9–52,1 %) та інші. Діти групи соціального ризику регулярно вживають алкогольні напої (86,7 %), палять (97,4 %), вживають токсичні та наркотичні речовини (45,6–23,4 %), що не може не відбиватися на стані їх здоров'я. В соціально неблагополучних родинах реєструються фізичні форми домашнього насильства (73,6 %), діти в 35,6–44,3 % випадків протягом року переходять до соціальної категорії “дітей вулиці”, а потім до категорії дітей, позбавлених батьківського піклування [70, 18].

Статус дитини, позбавленої батьківського піклування, надається дітям:

- Батьки яких позбавлені батьківських прав, що підтверджується рішенням суду;
- Які відібрані у батьків без позбавлення батьківських прав, що підтверджується рішенням суду;

- Батьки яких визнані безвісно відсутніми, що підтверджується рішенням суду;
- Батьки яких оголошені судом померлими, що підтверджується свідоцтвом про смерть, виданим органами державної реєстрації актів цивільного стану;
- Батьки яких визнані недієздатними, що підтверджується рішенням суду;
- Батьки яких відбувають покарання в місцях позбавлення волі, що підтверджується вироком суду;
- Батьки яких перебувають під вартою на час слідства, що підтверджується постановою суду;
- Батьки яких знаходяться у розшуку органами внутрішніх справ, пов'язаному з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, що підтверджується ухвалою суду або довідкою органів внутрішніх справ про розшук батьків та відсутність відомостей про їх місцезнаходження;
- У зв'язку з тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, що підтверджується висновком медико-соціальної експертної комісії про наявність у батька, матері хвороби, що перешкоджає виконанню ними батьківських обов'язків, виданим у порядку, встановленому МОЗ;
- Підкинутим, батьки яких невідомі, покинутим в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яких відмовилися забрати з цих закладів батьки, інші родичі, про що складено акт за формою, затвердженою МОЗ і МВС [74, 48].

Варто звернути увагу, що у дитини має бути підтверджений статус дитини-сироти, або дитини, позбавленої батьківського піклування. Документи на влаштування дитини у сім'ю безпосередньо готуються службою у справах дітей.

Діти позбавлені батьківського піклування можуть перебувати [19, 23]:

- у лікарнях;

- будинках дитини;
- притулках;
- інтернатних закладах та дитячих будинках для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- дитячих будинках змішаного типу.

Таким чином, познайомитись та встановити контакт з дитиною можна у державних закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, притулках для дітей та центрах соціально-психологічної реабілітації дітей.

Соціальний працівник повинен налагоджувати співпрацю з усіма установами, закладами та службами міста (району), які можуть надати достовірну інформацію про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Така співпраця забезпечує оперативність виявлення та своєчасність надання цільової допомоги [72, 65].

При виявленні інформації про дитину, яка потребує державної опіки, соціальний працівник заповнює картку, яка містить первинну інформацію про дитину, що дозволяє визначити статус дитини та вид допомоги, якої вона потребує. При заповненні картки слід з'ясувати [9]:

- Первинний облік дітей, позбавлених батьківського піклування. Це означає виявити територіально-адміністративне походження дитини за місцем останньої реєстрації біологічних батьків;
- Причину бездоглядності або неможливості подальшого перебування дитини у біологічній сім'ї чи родичів.

Питання про влаштування дитини у прийомну сім'ю як форму державної опіки узгоджується з органами опіки та піклування державної адміністрації (міськвиконкому). При з'ясуванні можливості влаштування до прийомної сім'ї, соціальний працівник проводить оцінку стану розвитку дитини, яка потребує влаштування.

Перебування дітей у складних умовах, нехтування їхніми потребами протягом тривалого часу створює загрозу для їх розвитку й адаптації у

прийомних сім'ях. Досвід проживання дітей у важких життєвих умовах зовнішньо може не проявлятися, проте слід пам'ятати про його можливі негативні наслідки [76, 137].

Для кожної дитини, яка влаштовується у прийомну сім'ю, існують чинники ризику, що ускладнюють її адаптацію до нових умов життя. Умовно їх можна поділити на дві групи: I група – чинники, що пов'язані з біологічною сім'єю прийомної дитини та умовами її попереднього проживання; II група – чинники, пов'язані з особливостями психічного розвитку самої дитини, отриманими внаслідок втрати опіки з боку біологічних батьків [75, 31].

Після того, як соціальний працівник визначив основні характеристики “ідеальних” прийомних батьків для конкретної дитини, він порівнює їх із оцінкою реальних прийомних батьків. Взаємодобір є процесом пошуку найкращого варіанту влаштування дитини до прийомної сім'ї. Соціальному працівникові потрібно знати, що процес здійснення взаємодобору прийомних батьків та прийомної дитини потребує від нього професійних знань, кваліфікаційних умінь і навичок.

Всі питання взаємодобору важливо відкрито обговорювати із подружжям та старшими дітьми.

У процесі взаємодобору прийомні батьки мають також отримати максимальний обсяг інформації про дитину: вік дитини; стать; національність; релігійні погляди; історія життя; стан здоров'я; рівень розвитку; причина бездоглядності; інформація про біологічних батьків та родичів, їхній соціальний статус; інформація про житло і майно, що належить дитині; характер дитини; шкідливі звички; коло інтересів, духовні потреби [21, 18].

Низький рівень поінформованості потенційних прийомних батьків щодо вихідного стану здоров'я майбутньої прийомної дитини, можливостей його корекції та реабілітації обумовлює низькі показники приросту чисельності сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Відсутність повноцінної та правдивої інформації про вихідний стан здоров'я прийомної дитини, наявність у неї спадкових та хронічних

захворювань, низька поінформованість про обтяжений соціальний та біологічний анамнез, відсутність кваліфікованого медичного супроводу на початковому етапі перебування в прийомній сім'ї призводять до зниження загальної кількості прийомних сімей, до зростання кількості повернень дітей до державних виховних установ [70, 21].

Враховуючи цю інформацію, батьки приймають остаточне рішення про влаштування конкретної дитини у свою сім'ю.

Документи дитини для оформлення у прийомну сім'ю. Дані про дитину, яка потребує батьківського піклування заносяться до реєстраційної картки. Для влаштування дитини у прийомну сім'ю готуються такі документи [9]:

- свідоцтво про народження дитини;
- медична довідка про стан здоров'я або витяг з історії розвитку дитини;
- довідка (атестат) про освіту або висновок про рівень розвитку, наданий психологомедикопедагогічною консультацією;
- документи про батьків або осіб, які їх замінюють (копія свідоцтва про смерть, вирок або рішення суду, довідка про хворобу, розшук батьків або інші документи, що підтверджують відсутність батьків або неможливість виховання ними своїх дітей);
- довідка про наявність та місцезнаходження братів, сестер чи інших близьких родичів дитини;
- пенсійна книжка на дітей, які одержують пенсію, копія рішення суду про стягнення аліментів.

У разі, якщо деякі із зазначених документів на дітей відсутні (окрім свідоцтва про народження або документа, що його замінює), дитина може бути оформлена у прийомну сім'ю, а органи опіки та піклування протягом трьох місяців зобов'язані вжити відповідних заходів щодо оформлення повного пакету документів на дитину.

Керівники закладів, із яких передаються діти, й органи опіки та піклування несуть відповідальність за достовірність наданих у документах відомостей.

2.2. Організація влаштування дитини у прийомну сім'ю

Підготовка дитини до розміщення у прийомну сім'ю. Підготовка дитини є необхідним етапом процесу влаштування у прийомну сім'ю. Існують такі рівні підготовки дитини [75, 35]:

- мотиваційний;
- емоційний;
- когнітивний;
- поведінковий.

Підготовча робота з дитиною, яка влаштовується у прийомну сім'ю, проводиться на всіх рівнях. Інтенсивність роботи на тому чи іншому рівні залежить від віку дитини. Чим молодша дитина, тим більше значення має емоційний рівень підготовки. Якщо дитина старшого віку, на передній план виступає когнітивний рівень (обміркування та судження про ситуацію, що склалася). Наприклад, робота з мотиваційною складовою передбачає бесіди психолога з дітьми про їхні майбутні очікування. Ефективним засобом роботи на цьому рівні є оформлення альбому, у якому дитина “розповідає” про себе та майбутню сім'ю у малюнках, фотокартках або в інший спосіб.

Поведінковий рівень підготовки передбачає використання ігор для відображення звичної поведінки дитини та моделювання нової. У ранньому віці (від 1 до 3 років) при підготовці дитини доцільно використовувати мову казок та символічного опису ситуації.

Робота на когнітивному рівні спрямована на відображення історії життя дитини, щоб допомогти їй зрозуміти минуле та сучасне. Інтенсивність роботи на цьому рівні особливо важлива для дітей підліткового віку.

За допомогою цих та інші методів дитина звикає до того, що у неї з'явиться сім'я. Це дозволяє попередити небажані випадки під час перебування у прийомній сім'ї (втечі з сім'ї, невротизації стосунків тощо).

Чинники негативні та позитивні. Можна виділити чинники ризику, що ускладнюють адаптацію дитини до умов життя у прийомній сім'ї [21, 19]:

- відсутність будь-якої інформації про історію життя дитини;
- смерть одного (обох) батьків;
- проблеми особистісного розвитку (поведінкові та невротичні розлади тощо);
- втрата дитиною матері у віці до 18 місяців;
- відставання дитини у фізичному розвитку;
- юридична відсутність батька (у свідоцтві про народження батько записаний зі слів матері або іншої особи);
- відставання дитини у психічному розвитку;
- розлучення біологічних батьків;
- пережите насилля (фізичне, сексуальне, психічне/емоційне, занедбання);
- перебування дитини без сімейного оточення більше 2-х років;
- часта зміна опікунів/піклувальників;
- асоціальні явища тривалого характеру (алкогольна та наркотична залежність біологічних батьків; аморальний спосіб життя, розпуста, сімейні сварки, бійки тощо).

Тож, якщо прийомні батьки мали досвід подібних переживань і знайшли конструктивне їх вирішення, тоді можна передбачити, що вони з більшою готовністю зможуть допомогти прийомній дитини знайти вихід із травмуючої ситуації. Встановлені чинники ризику розвитку дитини вказують на необхідні якісні та кількісні характеристики родини, яка вирішила взяти прийомну дитину.

Виділяють також чинники, які можуть сприяти підтримці здорового функціонування прийомної сім'ї та відновленню її виховного потенціалу. Це необхідно визначати та враховувати для забезпечення стабільності життєдіяльності прийомної сім'ї та надання опіки дитині. Відсутність їх у сім'ї може призвести до її швидкого виснаження і до невиконання покладених на неї завдань [21, 20]:

- матеріальні;
- соціальні;
- психологічні;
- внутрішні: фінансові доходи; квартирні умови; наявність транспорту; наявність дачі, телевізора, комп'ютера тощо; статус сім'ї; соціальна інтеграція сім'ї; відкритість/закритість сім'ї; адаптаційні характеристики сім'ї; мобільність сім'ї (здатність до гнучкого реагування на об'єктивні труднощі та сімейні ускладнення); способи проведення дозвілля; особистісні характеристики прийомних батьків (реалістичність, надійність, чесність, відповідальність, гнучкість, відкритість); комплекс притаманних батькам методів впливу (співвіднесення покарання та заохочення, стиль спілкування, способи вирішення конфліктів);
- зовнішні: джерела можливої допомоги (родичі та друзі, органи влади, закордонні знайомі, спонсори); громадські організації; релігійні громади; місце роботи прийомних батьків; державні органи; освітні заклади; клуби, гуртки; наявність та доступність інформаційних джерел; кваліфікаційні та особистісні характеристики соціальних працівників, психологів, юристів, залучених спеціалістів, які співпрацюють із прийомним дітьми та сім'ями; особистісні характеристики родичів, знайомих, друзів.

Дані чинники спроможні забезпечити стійкість прийомної сім'ї у непередбачених ситуаціях.

Організація знайомства дитини і прийомних батьків. Рішення про проведення першої зустрічі прийомних батьків з дитиною приймається після проведення взаємодобору. Основна умова успішного влаштування дитини у прийомну сім'ю – наявність психологічного контакту між прийомними батьками та дитиною. Якщо при першій зустрічі у прийомних батьків виникають сумніви або негативне сприйняття дитини, краще відмовитися від подальших кроків і не сподіватися на те, що з часом щось зміниться. Завданням

соціального працівника є виявлення таких сумнівів з метою їх обговорення з прийомними батьками та прийняття рішення взяти на виховання цю конкретну дитину. Краще, коли батьки відмовляться від влаштування конкретної дитини на етапі першого знайомства, ніж після того, як дитина почне звикати до них [16,70].

Організація знайомства та входження дитини в сім'ю має певні принципи та правила. Термін від першого знайомства прийомних батьків з дитиною до повного її входження у сім'ю може тривати від двох тижнів до одного місяця. Контакт батьків з дитиною налагоджується ненав'язливо, поступово. Провести першу зустріч дитини і прийомних батьків допоможе альбом, підготовлений дитиною на попередньому етапі. Першу зустріч слід організувати у невеликому приміщенні у звичному для дитини місці. Зустріч має тривати не більше 20 хвилин. Якщо вік дитини не більше 3-4 років, то прийомні батьки частіше за все не ініціюють спілкування, ведуть себе пасивно, спостерігають за поведінкою дитини, намагаються її відчутти.

З кожною наступною зустріччю час спілкування дитини з батьками поступово збільшується, форми взаємодії розширюються (від пасивного спостереження один за одним через взаємодію з предметами до активного спілкування). Сигналом до завершення зустрічі є настання втоми у дитини.

Процес встановлення довірливих стосунків між батьками і дитиною вимагає проведення систематичних зустрічей в один і той же час. Батькам не слід приносити на зустрічі іграшки чи дорогі подарунки. Важливо, щоб батьки давали більше простору для ініціативи дитини. Найважливіше при організації і проведенні зустрічей, щоб між дитиною і прийомними батьками встановився контакт і взаєморозуміння без будь-яких допоміжних матеріальних засобів [75,36].

Після кількох зустрічей можна організувати спільну прогулянку прийомних батьків і дитини по звичній для неї території. Наступний крок – відвідування дитиною місця проживання прийомних батьків. При першому

візиті важливо не перевантажувати дитину надмірною кількістю знайомств, а тому доцільно, щоб у помешканні були присутні лише члени сім'ї.

Останній етап перед переходом дитини у сім'ю є її прощання з попереднім місцем проживання. Дитина разом з соціальним працівником збирає свої іграшки й речі. Для процедури прощання дитині має бути відведено достатньо часу. Тому не варто підганяти дитину, а надати їй можливість завершити всі свої справи і висловити почуття до людей, яких залишає. Прийомні батьки разом з дитиною від'їжджають до нового помешкання. Роль соціальних працівників в організації знайомства прийомних батьків з дитиною є визначальна. Соціальні працівники з питань супроводу прийомної дитини й прийомної сім'ї працюють у команді, узгоджуючи свої дії, а саме [75, 38]:

- допомагають дитині скласти альбом про себе і своє життя;
- допомагають батькам разом з біологічними дітьми скласти альбом про їхню сім'ю, звички, сімейні традиції тощо;
- проводять зустрічі прийомних батьків з дитиною;
- виявляють емоційні прояви й реакції дитини та прийомних батьків у процесі знайомства;
- складають та узгоджують з батьками план переходу дитини у прийомну сім'ю;
- надають психологічну підтримку прийомним батькам під час знайомства та налагодження контактів з дитиною, а також обговорюють особливості процесу знайомства.

Підготовка рідних дітей до влаштування прийомної дитини. Підготувати рідних дітей до нової сімейної ситуації можуть самі батьки. Вони мають пояснити рідним дітям, які зміни відбудуться, коли у їхню сім'ю буде влаштована прийомна дитина. До цього процесу залучається й соціальний працівник. Важливим елементом підготовки дітей до влаштування у їхню сім'ю прийомної дитини є створення альбому про свою сім'ю. У ньому діти відображають свої сподівання щодо прийомної дитини, розповідають про себе і свої інтереси тощо [15, 28].

Якщо прийомну дитину планується поселити в одній кімнаті з кимось із біологічних дітей, то корисно, щоб біологічна дитина сама упорядкувала місце для прийомної дитини, підготувала речі для неї. Це сприятиме встановленню контакту й відкритості стосунків між ними.

Якщо біологічні діти задають запитання про прийомну сім'ю чи дитину, неодмінно необхідно задовольнити їхню цікавість. Дітям слід заздалегідь надавати вичерпну інформацію, враховуючи їхній вік та особливості. Потрібно зробити все, щоб прихід прийомної дитини був очікуваний. Несподівана поява прийомної дитини може налякати біологічних дітей і викликати неприязнь. Дітям потрібно пояснити, що прихід прийомної дитини може зменшити увагу батьків до них, але не батьківську любов. Батьки повинні навчитися підтверджувати турботливе ставлення до рідних дітей своєю поведінкою.

Представлення інтересів прийомних дітей. Представлення інтересів за своєю суттю є процесом, орієнтованим на досягнення певних цілей, а тому відіграє важливу роль у відновленні соціальної справедливості, забезпеченні політичних і громадянських свобод, наданні права голосу, врахуванні точки зору прийомних сімей та дітей тощо [19, 76].

Представлення інтересів прийомних дітей здійснюється соціальними працівниками і охоплює такі рівні: місцевої влади; громади; міжособистісний.

Не існує універсальної моделі представлення та відстоювання інтересів: його стратегія формується в залежності від конкретних обставин. Ефективне представлення інтересів вимагає окреслення кола проблемних питань, чіткого визначення цілей і завдань, виявлення потенційних прихильників і супротивників, проведення аналізу, підготовку аргументів, мобілізації людських і матеріальних ресурсів.

Процес представлення і відстоювання інтересів може носити конфронтуючий або договірний характер. Конфронтуюче представлення інтересів спирається на дії, що виражають протилежну думку, протест, незгоду. Договірне представлення інтересів передбачає залучення всіх зацікавлених

сторін і надає особливого значення консенсусу, переговорам та управлінню конфліктами.

Кампанія представлення і відстоювання інтересів розробляється на основі стратегічного планування. Представництво інтересів прийомної дитини регулюється також договором.

Історія життя прийомної дитини. Для забезпечення ідентичності прийомної дитини важливо скласти історію її життя. Це можна зробити у вигляді книги-альбому, де варто зібрати фотографії біологічних батьків та родичів дитини, місця її проживання до влаштування у прийомну сім'ю, малюнки, листи, короткий опис фактів з життя дитини. Матеріал, що буде розміщений в альбомі, повинен сприяти створенню повноцінної картини життя дитини і не перевантажувати її болісними спогадами про минуле під час здійснення соціального супроводу [22, 65].

Книга-альбом складається соціальним працівником разом із дитиною.

Для забезпечення права дитини на індивідуальність необхідно підтримувати контакти з біологічною ріднею. Основними формами підтримки контактів є зустрічі, листування, телефонне спілкування тощо.

Завершення перебування дитини в прийомній сім'ї. Настає час, коли дитина має піти з прийомної сім'ї. Це може статися з наступних причин [9; 20, 88]:

- Завершення терміну функціонування прийомної сім'ї (коли дитина досягає повноліття, закінчує навчання тощо).
- Одруження прийомної дитини.
- Реінтеграція – повернення прийомної дитини до рідних батьків (опікуна, піклувальника, усиновителя).
- Вихід прийомної дитини із прийомної сім'ї у зв'язку з: виникненням у прийомній сім'ї несприятливих умов для виховання дітей (важка хвороба, зміна їх сімейного стану, відсутність взаєморозуміння батьків з дітьми, конфліктні стосунки дітей, тощо); особистою відмовою прийомної дитини від подальшого проживання в прийомній сім'ї.
- За умов, що передбачені договором із місцевою владою.

Висновки до розділу 2

Можна зробити висновок, що прийомна сім'я є самостійною формою сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Досвід функціонування прийомних сімей доводить, що сімейні форми виховання краще готують своїх вихованців до самостійного дорослого життя, дають реальні приклади сімейних стосунків, зберігаючи разом з тим шанс на повернення в біологічну родину.

Кожній дитині потрібно надати можливість повністю реалізувати свій потенціал. Для неї слід забезпечити: максимально можливий рівень фізичного та психічного здоров'я, доступ до отримання якісної освіти, безпечне життя та захист від заподіяння шкоди, позитивні емоційні переживання, відчуття того, що її люблять та цінують, розвиток навичок догляду за собою й вирішення повсякденних проблем, позитивне уявлення про себе саму, формування самоідентичності, розвиток навичок міжособистісного спілкування і впевненості у різних ситуаціях суспільної взаємодії.

Допомогу в налагодженні контактів з дітьми надають місцеві служби у справах дітей, які співпрацюють з відділами освіти та відділами охорони здоров'я (головними лікарями центральних районних лікарень, тощо), працівники Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, адміністрація закладів, в яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування.

Одним із напрямків подальшого вирішення проблеми ліквідування соціального сирітства в Україні є впровадження прийомних сімей як повноцінної альтернативної сімейної форми виховання.

РОЗДІЛ 3

СТВОРЕННЯ ПРИЙОМНОЇ СІМ'Ї

3.1. Соціально-психологічні передумови створення прийомної сім'ї

Даний розділ присвячений вивченню особистісної мотиваційної поведінці кандидатів, їх емоціональному відреагуванню та вільному обміну думками, а також їх настановлень стосовно виховання дітей у прийомній сім'ї.

Попри якісні зміни в роботі дитячих будинків (поліпшення умов проживання, навчання та виховання дітей, впровадження системи соціально-психологічного супроводу, використання сучасних методів лікування та реабілітації, можливість підтримання зв'язків із родичами та ін.), питання повноцінного психічного розвитку дітей-сиріт залишається відкритим. Наслідком довготривалого перебування в умовах інтернатних закладів є виникнення психічної депривації, яка призводить до психофізіологічних відхилень та деформації особистості дитини загалом. Природним середовищем для виховання дітей є сім'я, яка володіє певними ресурсами, що створюють підґрунтя для забезпечення основних потреб дитини та сприяють всебічному розвитку особистості [84, 2].

Найбільш травмуючим типом психічної депривації, на думку більшості дослідників, є емоційна, оскільки емоції виступають основним компонентом усіх стадій організації поведінки людини і є фундаментом формування базової довіри до світу. У дітей, які опинилися з певних причин в умовах психічної депривації, спостерігаються відхилення емоційного розвитку у 70-80% випадків. Емоційну депривацію низка авторів (Дж. Боулбі, В. В. Ковальов, А. Маслоу, А. Фройд, Є. Фурман, В. С. Мухіна та ін.) розглядає як особливу форму психотравмуючих факторів, в яких дитина повністю або частково позбавлена необхідних їй емоційних впливів (ласки, піклування, уваги, обіймів тощо). Причинами появи емоційної депривації виступають такі чинники, як відсутність спілкування з родичами (особливо з матір'ю); деформація родинних зв'язків; дефіцит і відсутність любові, ласки, уваги з боку значущого дорослого;

обмеженість кола спілкування в інтернаті; жорстка регламентація розпорядку дня; формальне ставлення персоналу до формування особистості дитини; відсутність диференційованого підходу до кожної дитини з боку вихователів; відсутність свободи вибору та дій; брак довірливих відносин в колективі та ін. Н. М. Комарова, Г. М. Бевз, Л. С. Волинець [84, 3].

Проблема емоційної депривації ускладнюється ще й тим, що серед вихованців дитячих закладів є ті, які юридично не підлягають усиновленню і разом з тим не можуть повернутися до біологічної родини через низку причин: позбавлення батьківських прав, визнання батьків безвісно-відсутніми або неіснуючими, оголошення їх померлими, хвороба або похилий вік батьків, перебування їх у місцях позбавлення волі тощо. Як правило, такі діти залишаються в інтернатних закладах до закінчення школи так і не маючи можливості для проживання в сім'ї. Вирішенням цієї проблеми стала така форма державної опіки як прийомна сім'я.

Пошуком оптимальних умов для повноцінного розвитку та соціалізації цієї категорії дітей займалися такі дослідники, як Л. І. Божович, М. І. Лісіна, А. М. Прихожан, Н. Н. Толстих, І. А. Фурманов та ін. Вони писали, що нормальний соціально-психологічний розвиток дітей вимагає не соціальної ізоляції їх, а інтеграції в соціум, діти повинні отримувати повноцінні емоційні контакти з близькими людьми. Прийомні батьки, як і біологічні піклуються про здоров'я, моральний та фізичний розвиток своїх вихованців, створюють належні умови для їхньої освіти та ведуть підготовку до самостійного життя, формують почуття захищеності [85, 4].

Сиротам необхідна не просто сім'я, а батьки, які володіють певними ресурсами для їх інтеграції в сім'ю та суспільство, батьки, підготовлені до професійної роботи з дитиною, яка має деприваційні порушення. Адже за відсутності зусиль для компенсації емоційної депривації виникають стійкі емоційні розлади, що впливають на все майбутнє життя дитини.

Прийомна сім'я, як і будь-яка сім'я характеризується певними нормами і зразками поведінки, обов'язками, функціями, ресурсами та резервами, що

визначають стосунки між її членами, сприяють розвитку й самореалізації особистості. Соціально-психологічні можливості прийомної сім'ї як чинника формування емоційного благополуччя дітей доведено на основі спостереження за поведінкою прийомних батьків та їхніх дітей, їх взаємодією під час комунікації, при проведенні індивідуальних та групових бесід, консультацій з батьками-вихователями, опитувань, тестувань, аналізі продуктів дитячої діяльності, ознайомлюванні з історією сім'ї, при проведенні тренінгових занять із батьками.

У Постанові Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565 “Про затвердження Положення про прийомну сім'ю” дано таке визначення: “Прийомна сім'я - це сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” [9].

Отже, ми бачимо, що прийомна сім'я виконує ті ж самі функції, що й будь-яка сім'я, але її специфікою є лише те, що метою утворення прийомної сім'ї є забезпечення належних умов для зростання в сімейному оточенні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом влаштування їх у сім'ї на виховання та спільне проживання, а у звичайній сім'ї виховуються біологічні діти. Виходячи із мети створення, прийомна сім'я повинна стати ресурсом для повноцінного всебічного розвитку прийомної дитини. Прийомна сім'я повинна мати характеристики, які б допомагали вирішувати проблеми повноцінного фізичного, психічного, соціального та особистісного розвитку та реабілітації дитини [57, 206].

Психологічні ресурси прийомної сім'ї є важливим і дієвим чинником компенсації емоційної депривації у дітей. На наш погляд, психологічний ресурс прийомної сім'ї необхідно розглядати крізь призму батьківсько-дитячих взаємовідносин, які є процесом і результатом індивідуального відображення сімейних зв'язків і опосередковують зовнішню і внутрішню активність батьків і дітей в їхній сумісній діяльності. Психологічний ресурс прийомної сім'ї

включає в себе такі складові, як прийняття, любов, розуміння, довіра і прощення, контроль, підтримка, захист та інше.

Важливою складовою психологічного ресурсу прийомної сім'ї є відчуття безпеки. Адже саме від відчуття безпеки в дитини формується базова довіра до світу, долаються дитячі страхи, тривожність, невпевненість у собі та майбутньому. Сформоване відчуття безпеки є запорукою успішної адаптації прийомної дитини в навколишньому середовищі [84, 5].

Емоційні зв'язки прийомної сім'ї виражаються у прив'язаності членів родини один до одного, дружбі, емпатії, повазі, моральній підтримці у скрутних обставинах, відчутті стабільності, психологічному захисті та любові. Для даної групи ресурсів домінуючою ознакою є позитивний емоційний фон, який забезпечує емоційне здоров'я членів прийомної сім'ї.

Поведінкова складова психологічного ресурсу прийомної сім'ї базуються на бажанні її членів зрозуміти себе і один одного, реалізувати спільні дії для досягнення особистих успіхів. Це сприяє самопізнанню, виробленню адекватних уявлень прийомної дитини про себе і оточуючих її людей, навичок побудови успішної взаємодії з оточенням.

Позитивним і дуже важливим психологічним ресурсом вважають ретельну підготовку прийомних батьків. Головною метою такої підготовки є формування психологічної готовності кандидатів до виконання функцій опіки. Таку підготовку проводять соціальні служби, і вона допомагає прийомним батькам не тільки краще пізнати психофізіологічні особливості дітей, але й оволодіти ефективними методами та формами виховання, вирішення складних та конфліктних ситуацій, допомагає створити сприятливий соціально-психологічний мікроклімат у родині, активізувати емоційно-дійові спонуки батьківства, що призводить до перебудови структури ставлення до дитини, бачення перспектив її особистісного зростання [45, 133].

Соціально-психологічний клімат прийомної сім'ї є теж важливим чинником подолання наслідків емоційної депривації у дітей. Так, позитивна атмосфера сім'ї сприяє стабільності настрою, зниженню тривожності та

агресивності, формує відчуття довіри та конструктивного вирішення конфліктів. Прийомні батьки стають еталоном норм побудови емоційних взаємовідносин між дітьми та дорослими, які засвоюються прийомними дітьми та переносяться в доросле життя, у власні сім'ї.

Окрім основних ресурсів, прийомна сім'я може володіти ще й додатковими засобами – внутрішніми резервами, спроможними забезпечити її стійкість у непередбачених ситуаціях. Г. М. Бевз, І. В. Пеша визначають резерви прийомної сім'ї як запаси, засоби, можливості, які на даний момент не будуть використовуватися, проте вони будуть джерелом підтримки здорового функціонування сім'ї та відновлення її виховного потенціалу. Ці резерви будуть актуалізованими в разі виникнення в сім'ї критичних і надзвичайних подій і сприятимуть підтримці позитивного мікроклімату. Такі ресурси, як особистісний потенціал, любов, щирість, зацікавленість тощо включаються, коли прийомні батьки починають відчувати психологічне виснаження, загострюються конфлікти та порушується встановлена емоційна стабільність [15, 30].

Необхідно відмітити такий важливий факт, що відсутність психологічного резерву в сім'ї може призвести до її швидкого виснаження і до невиконання покладених на неї завдань, підвищується ймовірність травматизації її членів, а також зростання бажання розірвання шлюбних стосунків.

Створенню прийомної сім'ї передують стійкі диспозиційні характеристики кандидатів, які зафіксовані в їхньому життєвому досвіді і коріняться в попередніх поколіннях. Серед них – цінність родинного проживання та належного ведення сімейного господарства, пошанування родинних традицій та соціальних норм людського співіснування, значущість взаємопорозуміння в подружній парі, бажаність дітей та радість турботи про них, приклади просоціальної поведінки членів родини [17, 8].

Розвиток прийомної сім'ї відбувається поетапно: інформаційне, ознайомче, підготовче створення і функціонування та професійне становлення.

В мотивації прийомного батьківства провідну роль відіграють альтруїстичні мотиви (емпатія і співчуття, моральна необхідність), які набувають різного психологічного змісту залежно від їх ієрархічного співвідношення. Встановлено, що альтруїстичні мотиви можуть супроводжуватися прагматичними, вузько особистісними та егоцентричними потребами, як-то: отримання підтримки на схилі років, розширення сім'ї, бажання бачити в дитині лише свого наступника, поглиблення сфери власної профкомпетентності в роботі з дітьми тощо. Доведено, що мотивацію опіки над дітьми в процесі її розвитку слід розглядати в динамічному співставленні її рівнів: декларованого (тільки знані мотиви) і реальнодіючого (мотиви-стимули та смислоутворюючі мотиви) [17, 9].

Співвідношення мотиваційного та операційного компонентів діяльності досягається шляхом усвідомлення кандидатами власних бажань, намірів та способів досягнення найближчих та віддалених перспектив створення прийомної сім'ї. Це сприяє реальності оцінки кандидатами своїх можливостей опіки, обґрунтованості прийняття рішення, а також вказує на силу та стійкість вказаних намірів респондентів – допомозі дитині-сироті.

Початковий етап самовизначення кандидата (згода, відмова) стосовно входження в систему заміщувальної опіки виявився емоційно перевантаженим особистісними смислами, що потребував часового простору усвідомлення та забезпечення його екологічності. Під час інформаційно-ознайомчого періоду роботи з кандидатами належному забезпеченню цього процесу сприяють: діагностичне інтерв'ю на основі складання генограми та “лінії часу”, а під час підготовчого – тренінгові форми занять та дотримання правила добровільного самовизначення в прийнятті рішення. На цих етапах діяльність психолога спрямована на з'ясування “причинності” заявленої мотивації, її істинності та міри усвідомлюваності, на подальших етапах – на її розвиток та підтримку належного рівня саморефлексії [15, 29].

Функціонування прийомної сім'ї як малої групи багато в чому детермінує характер управління виховним процесом. Факторами ризику для реалізації

сім'єю виховної функції можуть виступати: виснаженість батьків (особливо жінки-матері) побутом; недостатня підтримка чоловіком дружини, що призводить до звуження поля її самореалізації, позиція жертвності батьків в ставленні до дітей, роздратованість подружжя, що призводить до обмеженості контактів з дитиною.

Існують гендерні відмінності в здійсненні батьками виховної функції. Доведено, що сприятливий сімейний клімат є як умовою, так і наслідком здатності чоловіків брати на себе відповідальність в сім'ї і в сфері виробничих відносин. Жіноча ж вибірка демонструє гнучкість та варіативність розподілу уваги між різними сферами діяльності. Та все ж таки, в ситуації накопичення стресових факторів кожний із подружжя має однаковий потенційний ризик втрати здоров'я (як встановило дослідження, в найслабкішій позиції життєдіяльності батьківських фігур перебуває сфера здоров'я) [90, 6].

Настановлення прийомних батьків супроводжуються неусвідомленим бажанням обмежити активність дитини полем сім'ї, розглядати її благополуччя передусім через призму власного впливу та досвіду. Можна сказати, що для розвитку дітей, які не мали з дитинства соціальносхвалювальних орієнтирів, надання їх у такий спосіб може на певний час дати позитивні результати. Проте, не слід забувати, що надмірне батьківське домінування значно обмежує свободу дитини, а, отже, і її активну позицію та здатність до самовизначення.

Звичайно, лише повна сім'я здатна створити повноцінні умови для адекватної соціалізації прийомної дитини. При відсутності одного із батьків завантаженість на функціонуючу батьківську фігуру значно зростає, що може позначитися на здоров'ї самого піклувальника і провокувати збочення в реалізації виховної функції [27, 214].

При реалізації сім'єю виховної функції простежується тенденція до зростання питомої ваги чоловіка (батька). При встановленні показників сумісності чоловіків та жінок виявлена ціннісно-орієнтаційна єдність (висока сумісність за інструментальними цінностями та споріднена – за термінальними), а також варіативність в подружній парі індивідуальних

комбінацій показників за параметрами подібності-доповненості. Дослідження встановило стабілізуючу функцію диспозиційних характеристик створення шлюбу в узгодженні сімейних ролей прийомної сім'ї. Так у більшості кандидатів до прийомного батьківства шлюб по чоловічій лінії був побудований за принципом “дублікатів” [17, 11].

Також визначено особистісні характеристики кандидатів, які є значущими для ефективної організації сімейного життя в ситуації прийомного батьківства. Ними виявилися: здатність батьків переживати життєві труднощі, емпатійність, особливо в сфері сімейних стосунків та в сфері досягнень. Встановлено, що в забезпеченні адекватного функціонування сімейної системи (що є важливим фактором в ситуації створення прийомної сім'ї) відіграють комунікативні уміння.

Розвиток прийомної сім'ї змінюється через формування у дорослих та дітей системи потреб, структура яких визначається значною мірою індивідуальною ситуацією розвитку нового члена родини, загальним соціально-психологічним станом сімейної системи та готовністю до виконання нею нової соціальної ролі – сім'ї.

Прийомне батьківство є системою ціннісно-смыслових дітоцентричних настановлень, в основі яких лежить почуття відповідальності за соматичне і психічне здоров'я дитини, усвідомлення вимог суспільства та оцінка власних можливостей у забезпеченні успішної соціальної адаптації прийомної дитини до виконання сімейних та соціальних ролей. У процесі розвитку прийомної сім'ї відбувається адаптація мотивації її створення до реальних потреб та завдань її функціонування. Мотиви поведінки дорослих і дітей в прийомній сім'ї виступають засобом регуляції розвитку родинних стосунків. Якщо на ранніх етапах розвитку прийомної сім'ї мотивація батьківства складається стихійно, під значним впливом емоційно-психологічних станів подружжя, то в подальшому вона стає особливою сферою цілеспрямованої регуляції активності дитини та її взаємодії з членами родини [15, 31].

Тренінгові заняття активізують емоційно-дійові спонуки батьківства, що призводить до перебудови структури мотиваційно-ціннісного ставлення до дитини, бачення перспектив її особистісного росту. Ті прийомні сім'ї, які не пройшли тренінгової підготовки, важче адаптуються до проблемних ситуацій у розвитку дитини, вбачають в них реальні перешкоди на шляху соціалізації, схильні до переоцінки власних можливостей. У цьому випадку батьки сприймають прийомних дітей через призму власних очікувань: передусім об'єктом задоволення власних дітоцентричних настановлень та полем самореалізації, а процес ідентифікації прийомної дитини з родиною оцінюють через вияви нею слухняності та старанності. Висловлюючи високі очікування соціальних досягнень прийомної дитини та перспектив її особистісного розвитку, прийомні батьки не чітко усвідомлюють шляхи розв'язання зазначених проблем, а орієнтація на власний досвід обмежує можливості їх уточнення [30, 24].

Спеціальна тренінгова підготовка створює передумови для осмислення внутрішніх потенцій реалізації батьківства, виступає складовим компонентом відображення цієї потреби на чуттєвому та когнітивному рівнях, що призводить до виникнення бажання спрямовувати і регулювати взаємодію з прийомною дитиною на рівнях, адекватних ситуації її розвитку.

Аналіз історій життя дітей, вивчення їх біографічних даних засвідчує, що всі прийомні діти мали обтяжливий анамнез розвитку, який пов'язаний з депривацією базових і соціогенних потреб. Встановлено, що труднощі першого року проживання дітей в сім'ї пов'язані [17, 12]:

- 1) з деприваційним впливом, що проявляється в надмірних афективних реакціях дітей;
- 2) з високим рівнем тривожності, який співвідноситься з обсягом інформації, що отримують діти при входженні в прийомну сім'ю і який зменшується з віком і тривалістю терміну проживання в ній;
- 3) з налаштованістю дітей на залежну від значущих дорослих поведінку;

4) з імпульсивно-ситуативно зумовленою та прагматичною мотивацією поведінки, що коріниться в попередньому досвіді дитини;

5) з утрудненістю процесу ідентифікації з сім'єю (впродовж всього першого року діти не сприймають прийомну сім'ю як свою).

Вивчення змісту перенесених дітьми психотравм дозволяє характеризувати їх як такі, що виходять за межі звичайного людського досвіду, а за шкалою вираженості стрес-чинників гострої та хронічної дії їх можна віднести до важкого, надзвичайного та катастрофічного ступеня.

Виявлена у прийомних дітей домінуюча потреба в сім'ї активізує дітоцентричні настановлення прийомних батьків (зменшуючи тим самим рівень уваги до власних дітей), що в залежності від їхнього віку може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Подібна установка формує упереджене сприймання прийомної матері як тієї особи, яка здатна до “поглажування” та підтримки (що залишається значущою для прийомної дитини незалежно від її віку), а роль батька наповнює сподіванням засвоєння нових видів діяльності, пізнання невідомого, отримання та підтримки успіху. Встановлено, що перепоною до сімейного об'єднання стає обмеженість розгортання в полі сім'ї індивідуальних інтересів прийомної дитини, набутих нею, як правило, в попередньому досвіді. Провідним фактором слугували сфери взаємодії, спілкування, які сприяли отриманню втіхи (в тому числі тілесної), радощам спільного дозвілля [16, 71].

Ступінь інформованості дитини про своє минуле, наявний травматичний досвід дитини опосередковує сприймання нею нової сім'ї. Збереження минулого дитини, відредагування та переосмислення нею травматичного досвіду створює повноцінну основу для адекватного перебігу інтегративних процесів, а їх ефективність підтримується шляхом подільності “Я” батьків і дітей та налаштованістю нового члена сім'ї на ідентифікацію з прийомною сім'єю [17, 13].

Свої ваги сім'я набуває за умови задоволення потреб дитини в спілкуванні зі значущими дорослими – прийомними батьками, включеності самих

прийомних батьків у провідні сфери життєдіяльності дитини, а також уникнення протиставлення біологічної родини прийомній, ширшої представленості сфери інтересів дитини в прийомній родині та здатності батьків до підтримки дитячих інтересів поза її межами.

Прихід прийомної дитини в сім'ю є значним емоційним навантаженням для всіх її членів і супроводжується загальною тенденцією до зростання показників кризовості сімейно зумовлених станів за параметрами: “сімейна тривога”, “загальна сімейна невдоволеність”, “непосильне нервово-психічне та фізичне напруження”, що активізує латентні порушення сімейного функціонування, послаблює стресостійкість, зумовлює підвищену травматизацію, соматичні порушення, зниження здатності вибору адекватної конструктивної поведінки при виконанні сімейних та соціальних ролей. Початок функціонування прийомної сім'ї супроводжується різким підвищенням стресостійкості буття. Хоча і пристосовувалися прийомні батьки до нових умов сімейного життя, та все ж таки їх рівень опірності стресам не повертався до свого початкового рівня впродовж всіх наступних років існування прийомної сім'ї [25, 27].

Звичайно, існують гендерні відмінності в реагуванні на стрес-чинники в ситуації створення прийомної сім'ї та розвитку сімейно-зумовлених станів. Чоловіки демонструють ефект акумуляції та вищі рівні стресової чутливості, що започатковуються, перш за все, підвищенням стану “сімейно зумовленої тривоги” та призводять до стрибкоподібного зниження рівня стресостійкості з назріванням внутрішнього конфлікту (бажаність сімейного оточення і відчуття психологічного дискомфорту нової сімейної ролі). У жінок створення прийомної сім'ї зумовлює зростання показників кризовості спершу за параметром “непосильне фізичне та психічне напруження”, що надалі призводить до поступового зменшення загального рівня стресостійкості і робить жінку вразливою до найменших несприятливих змін. Як у чоловіків, так і у жінок дослідженням зафіксовано включення захисних механізмів гомеостатичної дії. При нездатності сімейної системи до реорганізації

(адаптації) після півтора-двохрічного терміну існування прийомної сім'ї в обох із подружжя, як правило, проявляються тенденції до розірвання шлюбних стосунків [17, 14].

Таким чином, у ситуації прийомного батьківства сім'я стикається з такою кількістю патогенних чинників, що без сприятливих зовнішніх умов важко зберегти сімейну систему в резервному стані.

Прийомне батьківство містить в собі резерв здорового функціонування та тенденції до зростання стресової опірності. Зі створенням прийомної сім'ї у прийомних батьків активізуються соціальні потреби, які раніше ігнорувалися. Для них стає сприйнятливою і бажаною загальна соціальна активність, зростає відчуття успіху (особливо серед жінок), активізується потреба в розширенні своїх знань.

Можна дійти висновку, що саме психічні ресурси прийомної сім'ї виступають важливим чинником компенсації та подолання емоційної депривації дітей і розвитку особистості в цілому. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які виховуються в закритих дитячих установах, не мають впливу сімейних ресурсів, тому стають менш стійкими до деприваційних впливів і легко вразливими до негативних впливів емоційно збідненого середовища виховного закладу. Такі діти позбавлені психологічних ресурсів сім'ї як особливого складного психологічного феномену, утвореного системою подружніх та батьківсько-дитячих відношень, тому й позбавлені дієвих стимулів емоційного розвитку [84, 48].

Таким чином, однією із головних умов повноцінного емоційного розвитку дитини виступає сім'я, що володіє внутрішніми та зовнішніми психологічними ресурсами та резервами, має особливу організацію життя та притаманний лише їй рівень спілкування та довіри. Психологічні ресурси сприяють засвоєнню прийомними дітьми еталонів та норм побудови емоційних взаємовідносин між дітьми та дорослими.

Взявши до уваги Державну національну програму "Освіта 21 століття", побачимо, що саме батьки, як перші педагоги, покликані створити умови для

повноцінного фізичного та психічного становлення особистості, забезпечити дитині почуття захищеності, рівноваги, довіри, сформувати активне, зацікавлене ставлення до навколишнього світу [41, 13-14]. У контексті відповідної роботи, під виховним потенціалом розуміється реалізація виховної функції таким інститутом як сім'я.

Отже, із основних функцій, які покладаються на сім'ю, як соціальний інститут, важливе місце належить виховній, а також емоційній та духовній функціям, які в повній мірі можуть розглядатися як складові виховної системи. Виховна функція сім'ї здійснюється через задоволення індивідуальних потреб дорослих її членів в батьківстві та материнстві, їх взаємовідносинах з дітьми, їх вихованні, самореалізації батьків у дітях. Власне кажучи, гармонійний розвиток особистості дитини, а зрештою оптимальна реалізація виховного потенціалу, пов'язана не тільки з присутністю і активною діяльністю в сім'ї кожного з батьків, але і з погодженістю їхніх виховних дій та визнанням дитини як особистості [30, 22].

Варто розуміти, що сім'я все ж залишається головним інститутом соціалізації молодого покоління. Власне, в умовах сучасної української сім'ї, сімейний потенціал має набувати щораз більшої ваги. В індивідуальній свідомості вона залишилася єдиною спільнотою, здатною надати допомогу в подоланні соціально-економічних і морально-психологічних труднощів.

Необхідною умовою для нормального соціально-психологічного розвитку дитини є батьківська любов та повага до особистості дитини. Усвідомлення дитиною, що її не люблять, не поважають і не визнають в сімейному та дитячому оточенні, провокує її до пошуку шляхів зміни свого оточення на більш прихильне, знаходження бажаного товариства, а зрештою і до явища соціального сирітства. Тому, як підсумок варто сказати те, що лише визнання дитини як рівноправної особистості та ефективна реалізація батьківських ролей, можуть забезпечити оптимальний ґрунт для реалізації виховного потенціалу українськими сім'ями.

3.2. Соціальний супровід прийомних сімей та прийомних дітей

За дослідженнями і тривалими спостереженнями можна сказати, що динамічний розвиток прийомних сімей в Україні – складний, поступовий процес, який потребує відповідного науково-методичного забезпечення. З одного боку, необхідне подальше вдосконалення технології створення прийомних сімей. З другого боку, прийомним батькам часто потрібна допомога у їхній роботі. Це вимагає організації соціального супроводження прийомних сімей соціальними службами на засадах міжвідомчої взаємодії місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування [19, 5].

Стосовно об'єкту “приймна сім'я” у Законі України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” від 21 червня 2001 року термін “соціальний супровід” конкретизується як “діяльність соціального працівника (або групи соціальних працівників), спрямована на створення необхідних соціально-психологічних умов розвитку прийомних дітей та дітей-вихованців у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу” [54].

У “Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу” використовується термін “соціальне супроводження” і визначається як “робота, що передбачає надання фахівцем (або групою фахівців) центру соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді у співпраці з фахівцями інших підприємств, установ, організацій комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних послуг, спрямованих на забезпечення належних умов функціонування прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу” [11].

Соціальне супроводження прийомних сімей здійснюється спеціалістами центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді відповідно до плану соціального супроводження, який складає соціальний працівник окремо для кожної сім'ї, яка перебуває під його супроводженням. Структура цього плану визначена досить схематично стосовно основних проблемних питань: адаптації

дитини до умов сімейного життя; контакту з біологічними батьками, родичами; освіти та навчання; особливостей характеру; соціальних проблем; фізичного розвитку; юридичних питань.

Зміст, завдання та основні напрями соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу досліджували О.О.Яременко, Н.М.Комарова, Г.М.Бевз, Л.С.Волинець, Г.М.Лактіонова, Ж.В.Петрочко, І.М.Трубавіна [88]. Однак, поза увагою спеціалістів залишилось дослідження відповідності законодавства до реальних умов здійснення соціального супроводження та окреслення основних проблем, на боротьбу з якими спрямоване соціальне супроводження прийомної сім'ї.

Загалом, соціальне супроводження спрямоване на подолання проблем, які виникають під час функціонування прийомних сімей. Незважаючи на велику кількість проблем, з якими стикаються прийомні сім'ї, можна переконатися, що основними є проблеми психологічного характеру (ризик повернення дитини в інтернат, конфлікти між чоловіком і дружиною, конфлікти між дітьми: прийомними і рідними, психологічна адаптація дітей і батьків). Якщо поділити усі категорії проблем за рівнем висвітлення, то у відсотковому співвідношенні 48% припадає на категорію “проблеми психологічного характеру”. На другому місці – проблеми, пов’язані зі станом здоров’я дітей (незадовільний стан здоров’я, наявність різноманітних захворювань, спадкових хвороб) – 12%. Третє і четверте місце поділили проблеми юридичного (в основному, питання щодо житла дітей) і матеріального (затримки виплат на прийомні сім'ї, пов’язані з побутом і житлом) характерів – по 8% кожний. На категорію “інші” припало 24% [88].

Позитивним моментом є те, що, незважаючи на часткові невідповідності законодавства, порядок здійснення соціального супроводження затверджений законодавством не суперечить порядку здійснення соціального супроводження, який впроваджується на практиці. Припускають, що це зумовлено достатньою свободою вибору соціального працівника, адже в законодавстві прописані лише загальні засади цього процесу, а на практиці соціальний працівник сам визначає

обсяг і особливості надання допомоги прийомній сім'ї, виходячи з особливостей кожної сім'ї. У експертів далі залишаються побажання щодо покращення закону, але, загалом, ці побажання стосуються порядку і процедури створення прийомних сімей.

Спеціалісти, які на практиці займаються соціальним супроводженням прийомних сімей, здебільшого акцентують увагу на практичній частині їх роботи (послуги, проблеми). При цьому вони майже не висвітлюють аспектів, які стосуються формальної частини роботи, наприклад, ведення документації. Тобто, загалом, соціальне супроводження прийомної сім'ї спрямоване на роботу з клієнтами. Звісно, в цьому процесі є багато формальних сторін, але спеціалісти не акцентують на них увагу, цим самим визнаючи, що людські стосунки є важливішими [53, 263].

Виявлення проблем, з якими працює соціальний працівник в рамках соціального супроводження, дозволить кожному із спеціалістів логічно, обґрунтовано побудувати план супроводження прийомної сім'ї, включити ці питання до переліку тем, що будуть розглядатись під час навчання соціальних працівників та прийомних батьків.

Компетентність та відповідальність соціальних працівників під час соціального супроводження прийомних сімей, їхня діяльність, спрямована на допомогу прийомним батькам і дітям, є запорукою того, що створені сім'ї використають свій виховний потенціал на задоволення потреб розвитку дитини. Також передбачається, що будуть налагоджені позитивні взаємостосунки, відбудеться процес успішної адаптації та соціального становлення прийомної дитини. Приклади функціонування соціально благополучних та успішних прийомних сімей є основою популяризації та позитивного ставлення суспільства до нового соціального інституту [88].

Як свідчать наукові дослідження з психології, влаштування нерідних дітей у прийомні сім'ї призводить до появи нових проблем та ускладнень у стосунках між членами родини. Тому ефективне функціонування прийомної сім'ї, відновлення її виховного потенціалу вимагає постійної підтримки.

Організація роботи з підтримки функціонування прийомної сім'ї має ґрунтуватися на засадах неперервності, професійності, міжвідомчої взаємодії та етапності.

На початковому етапі функціонування прийомної сім'ї здійснюється початкова підтримка. Вона потрібна для сприяння адаптації сім'ї і прийомної дитини до нових умов проживання, пошуку ефективних способів взаємодії. Подальша підтримка спрямована на розв'язання проблем розвитку прийомної дитини в різні періоди її становлення чи проблем функціонування сім'ї, які обмежують її можливості в наданні опіки прийомній дитині. Процес надання підтримки прийомним сім'ям здійснюється шляхом соціального супроводу [19, 30].

Учасниками супроводу прийомних сімей є [11]:

- прийомні діти;
- прийомні батьки;
- рідні діти прийомних батьків та батьків-вихователів;
- інші особи (члени сім'ї), які спільно проживають з прийомними батьками.

Учасники процесу супроводу мають усвідомлювати, що ефективність підтримки прийомних сімей залежить від їхньої узгодженої взаємодії. Для цього важливо, щоб принципи взаємодії основних учасників були відображені у договорі про влаштування дитини у прийомну сім'ю.

На даний час організацію та здійснення соціального супроводу сімейних форм опіки покладено на Центри соціальних служб для молоді.

Важливими організаційними заходами з підтримки прийомних сімей та прийомних дітей є:

- аналіз дотримання державних гарантій прийомним сім'ям та забезпечення прав прийомних дітей;
- щорічний огляд функціонування сім'ї та розвитку прийомної дитини;
- організація заходів щодо надання благодійної допомоги прийомним сім'ям;

- сприяння розвитку груп взаємодопомоги прийомних батьків (групи зустрічей),
- організація навчання членів прийомних сімей (наприклад, проведення літньої школи для прийомних сімей).

Держава в особі представників відповідних відділів державної адміністрації гарантує надання таких видів матеріальної підтримки прийомним батькам та забезпечення прав прийомних дітей:

- вчасних виплат на утримання дітей в прийомних сім'ях;
- дотримання та забезпечення особистісних й матеріальних прав прийомних дітей (оздоровлення, безкоштовний проїзний квиток, забезпечення житлом, тощо);
- організації супроводу прийомних сімей тощо.

Метою соціального супроводження є створення належних умов для забезпечення індивідуальних потреб кожної прийомної дитини.

Завдання та форми соціального супроводу прийомних дітей. Форми та методи здійснення соціального супроводження визначаються фахівцем центру індивідуально щодо кожної прийомної сім'ї з урахуванням їх потреб [31, 465].

Основний принцип роботи соціального працівника, який здійснює супровід прийомних дітей – індивідуальний підхід до кожної дитини. Це сприятиме повноцінній соціалізації, реабілітації/ збереженню її здоров'я тощо.

Визначальними завданнями соціального супроводу прийомних дітей є [11]:

- робота по забезпеченню вікових потреб дітей;
- здійснення реабілітаційних заходів (медичних та оздоровчих, освітянських, соціальних та правових);
- захист прав прийомних дітей (майнових, житлових, особистісних);
- підтримка контактів дитини з її біологічними родичами;
- залучення різних видів додаткової допомоги для прийомних дітей;
- підготовка щорічного звіту про стан та розвиток дитини у прийомній сім'ї.

Основними формами роботи соціального працівника щодо реалізації плану соціального супроводу прийомних дітей є:

- відвідування на дому;
- зустрічі, прогулянки з прийомними дітьми;
- підтримка телефонних контактів (робота щотижневої телефонної години);
- консультування прийомних дітей;
- організація зустрічей з біологічними родичами і спостереження за перебігом цих зустрічей;
- представлення інтересів прийомних дітей в установах та закладах;
- організація навчальних програм для прийомних дітей;
- щорічний аналіз стану та розвитку прийомних сімей.

Для виконання поставлених завдань та вирішення нагальних питань розвитку прийомної дитини соціальний працівник налагоджує співпрацю з різними фахівцями та державними службовцями.

Завдання та форми соціального супроводу прийомних сімей. Соціальний супровід прийомних сімей – вид соціальної роботи, система комплексних заходів для підтримки сприятливих соціально)економічних та психологічних умов функціонування сім'ї, збереження її здатності до виховання прийомних дітей [19, 100].

Основними завданнями соціального супроводу прийомних сімей є:

- підтримка здорового соціально)психологічного клімату сім'ї;
- навчання та посилення виховного потенціалу прийомних батьків;
- контроль за отриманням батьками державних виплат на утримання дитини;
- формування партнерських стосунків між учасниками соціального супроводу;
- залучення різних видів додаткової допомоги за потребою;
- захист прав та інтересів прийомних сімей;

- підготовка щорічного звіту про ефективність функціонування прийомної сім'ї.

Соціальний супровід прийомних сімей ґрунтується на принципі співпраці між учасниками процесу для виконання головного завдання – соціальної реабілітації та соціалізації прийомних дітей.

Формами роботи соціального працівника із супроводу прийомної сім'ї є:

- відвідування прийомної сім'ї;
- підтримка телефонних контактів;
- організація груп взаємопідтримки, спеціальні індивідуальні освітні програми тощо;
- представництво інтересів прийомних сімей;
- посередництво при вирішенні суперечностей;
- організація надання матеріальної та інших видів допомоги за потребою;
- щорічний аналіз ефективності функціонування прийомних сімей [56,154].

Соціальний працівник та прийомні батьки є партнерами у наданні опіки дитини у прийомній сім'ї. Соціальний працівник є з'єднуючою ланкою між державою та прийомними батьками і саме його кваліфікаційна підготовка та робота забезпечують компетентне вирішення і узгодження усіх поточних питань супроводу прийомної сім'ї.

План соціального супроводу. План соціального супроводу – це план спільних дій соціального працівника та прийомних батьків щодо соціалізації прийомних дітей та підтримки прийомних сімей. План соціального супроводу складається соціальними працівниками після підписання договору про влаштування дитини у прийомну сім'ю відповідно до визначених завдань і містить у собі дві частини [11].

Для прийомної дитини план соціального супроводу (частина перша) складається за такими напрямками [19, 122]:

1. Економічний супровід – діяльність спрямована на підтримку матеріального благополуччя прийомної дитини. Передбачає дотримання своєчасності державних виплат на утримання дитини в прийомній сім'ї та пошук додаткових

ресурсів для вирішення актуальних потреб дитини, підтримки її здоров'я, процесу навчання та розвитку.

2. Юридично-правовий супровід – діяльність, спрямована на дотримання державних гарантій стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які влаштовані до прийомної сім'ї, а також здійснення заходів із захисту їхніх прав та законних інтересів. Юридичний супровід здійснюється через консультування прийомних батьків, прийомних дітей, соціальних працівників; написання запитів, листів, клопотань, звернень та інших письмових документів; роботу з нормативною базою для вивчення особливих питань, які виникають в ході поточної роботи та формування тематичних вибірок нормативних актів; підготовки та інструктажу соціальних працівників для представлення інтересів прийомних дітей; розробку нових та удосконалення існуючих договорів для врегулювання законодавчо невизначених питань; контроль за наявністю усіх необхідних документів у справах прийомних сімей тощо.

3. Психологічний супровід – проведення комплексу заходів з реабілітації, реактивації, перенаучіння та ресоціалізації прийомних дітей в прийомних сім'ях. Для цього можуть використовуватися такі форми роботи: моніторинг психічного стану та розвитку дитини, психодіагностика (базова, поточна, за запитом, по виходу дитини і з прийомної сім'ї – завершальна), психокорекція, психотерапія (робота з травмою втрати), консультування, організація та проведення тренінгів, моніторинг інтеграції дитини в прийомній сім'ї.

4. Медичний супровід – діяльність спрямована на вирішення питань охорони здоров'я прийомної дитини. Це передбачає:

- спільне відвідування соціальним працівником, прийомними батьками та прийомною дитиною дільничного лікаря;
- складання плану медичного супроводу та контроль за його виконанням;
- контроль за використанням коштів, заощаджених на рахунку дитини для спеціального лікування;

- пошук коштів на медичну допомогу для особливих видів лікування тощо.

5. Педагогічний супровід – діяльність спрямована на вирішення питань навчання прийомних дітей та здобуття ними освіти. Це передбачає:

- складання плану педагогічної роботи з прийомною дитиною в рамках компетенції навчального закладу та контроль за його виконанням;
- зустрічі та бесіди з керівниками навчальних закладів та педагогічним персоналом (за потребою);
- підтримка контактів з педагогічними працівниками та керівництвом навчального закладу (за потребою);
- бесіди з прийомними дітьми та прийомними батьками щодо організації домашнього навчання;
- заняття з прийомними дітьми (за потребою).

Проживання та сімейні взаємини в прийомній сім'ї – спостереження за тим, як складаються стосунки дитини із членами прийомної сім'ї, чи враховуються потреби прийомної дитини, наскільки дитина комфортно себе почуває в сім'ї. Це здійснюється під час відвідувань прийомної сім'ї, зустрічей та прогулянок з дитиною [56, 166].

Стосунки з біологічною ріднею – робота спрямована на виконання визнаних доцільними опікунською радою контактів дитини з її біологічними родичами. Це передбачає організацію зустрічей на визначеній території з дотриманням екологічності умов проведення. Робота соціального працівника з біологічними батьками та родичами прийомної дитини проводиться з метою оцінки можливості її реінтеграції. Повернення дитини у біологічну сім'ю можливе внаслідок відновлення здатності батьків (родичів) самостійно та повноцінно турбуватися про дитину. У випадку неможливості реінтеграції соціальний працівник має зважати на доречність усиновлення прийомної дитини.

Частина друга плану, яка стосується прийомної сім'ї, містить такі блоки [19, 116]:

1. Економічний – включає в себе контроль за своєчасним отриманням прийомними батьками коштів на утримання прийомної дитини в сім'ї, контроль за своєчасним поданням прийомними батьками фінансових звітів, пошук додаткових ресурсів для задоволення потреб прийомної сім'ї.
2. Моніторинг стану прийомної сім'ї – включає в себе спостереження за психологічним станом членів прийомної сім'ї, аналіз цих спостережень з метою попередження ускладнень, що можуть виникати у сім'ї. За результатами моніторингу вносяться поточні корективи у план супроводу прийомної сім'ї. Моніторинг здійснюється методом відвідувань, телефонних контактів, організації у Службі зустрічей всіх членів сім'ї.
3. Консультативний, методично-навчальний – включає надання консультацій з різних напрямків знань щодо функціонування прийомної сім'ї. Здійснюється згідно плану та за запитом членів сім'ї. Він охоплює такі напрямки – медичний, юридично-правовий, соціальний, педагогічно-виховний. Формами його реалізації є надання необхідної інформації, проведення консультацій, груп взаємопідтримки, організація індивідуальних та групових форм навчання з метою підвищення виховного потенціалу прийомної сім'ї.
4. Психологічний (за потребою) – включає в себе систему заходів, спрямованих на корекцію соціально)психологічного клімату прийомної сім'ї.

Спочатку слід розробити план соціального супроводу на перший місяць існування прийомної сім'ї, враховуючи найбільш гострі проблеми, які потребують термінового вирішення, далі розробляється план супроводу на півріччя. В подальшому складається щорічний план соціального супроводу.

Взаємодія соціальних працівників у процесі соціального супроводу. Виконання завдань соціального супроводу прийомних дітей та сімей має здійснюватися окремо уповноваженими соціальними працівниками. Тому чіткий розподіл обов'язків між ними, уміння домовлятися при плануванні візитів, об'єктивність оцінки ситуації, толерантність у спілкуванні є запорукою успішної співпраці [66, 278].

Спільні відвідування прийомної сім'ї необхідно здійснювати у період взаємної адаптації після влаштування дитини у прийомну сім'ю. Адаптаційний період триває один рік і має такі контрольні межі: перший місяць існування прийомної сім'ї, три місяці, шість та дванадцять місяців. Впродовж першого місяця соціальні працівники мають відвідувати прийомну сім'ї щотижнево. Протягом наступних трьох місяців – один раз на два тижні, потім, якщо все добре у новоствореній сім'ї, візити плануються один раз на місяць. У період адаптації бажано, щоб під час візитів були присутні всі члени сім'ї для того, щоб мати змогу при потребі поспілкуватися із соціальними працівниками.

Протягом другого року існування прийомної сім'ї відвідування плануються один раз на два/три місяці і мають здійснюватися соціальними працівниками окремо. У подальшому візити плануються один раз у півроку та за потребою.

Форми соціальної роботи з прийомними сім'ями та прийомними дітьми. Всі форми соціальної роботи із супроводу прийомних сімей та прийомних дітей поділяються на групові та індивідуальні.

Групи взаємопідтримки прийомних батьків проводяться один раз на місяць. Метою проведення групових зустрічей прийомних батьків є набуття ними навичок прийняття і розуміння себе та інших, розвиток уміння встановлювати партнерські стосунки та здобуття здатності бути гнучким у поведінці. Групи зустрічей проводить психолог або досвідчений соціальний працівник, який володіє методикою проведення таких зустрічей [27, 215].

Завдання:

- створення в групі атмосфери взаємодовіри, взаємоповаги та взаємопідтримки;
- вчасне виявлення “проблемних зон” функціонування прийомної сім'ї;
- прояснення потреб прийомних батьків та напрямків необхідної підтримки;
- розширення досвіду учасників в вирішенні складних ситуацій;
- навчання методам психологічної самопомоги;
- інформування про сфери отримання кваліфікованої допомоги.

Формами роботи може бути поведінковий тренінг, робота в партнерських парах тощо. Робота повинна проводитися в спеціально облаштованому для цього приміщенні, доречна наявність поруч окремої кімнати, яка знадобиться у випадках розгортання конфліктної ситуації між окремими учасниками групи. У групі завжди знайдеться медіатор – нейтральна особа або другий ведучий, який захоче уважно вислухати спочатку одного, а потім другого учасника суперечки. Конфлікт, що виник, не завжди швидко може бути вирішений. Група зустрічей завжди має обмежений час проведення. Тож, щоб груповий процес залишити у безпеці і захистити від деструктивних процесів, які завжди будуть виникати в групі, краще конфліктну ситуацію ізолювати і для її вирішення надати медіатору та учасникам конфлікту окрему кімнату. Етап “вибуху”, через який проходить будь-яка тривало існуюча група є одним із методів, який використовується в психотерапевтичних групах особистісного росту. Група повинна бути відкрита для нових учасників, що буде сприяти збереженню позитивного групового процесу [87, 537].

Поки існує проблема самотності, відчуження, а також прагнення особистості до реалізації власного потенціалу, буде відповідна необхідність у групах зустрічей. Інститут прийомної сім’ї недостатньо розвинений у нашій країні. Тож потреба у підтримці одинокими людьми, які створили прийомні сім’ї, ще тривалий час буде актуальною. Проведення групових зустрічей є вдалою та ефективною формою підтримки прийомних батьків.

Організація підготовки спеціалістів. Один соціальний працівник може здійснювати одночасно соціальне супроводження не більше 7 прийомних сімей, у яких загальна кількість прийомних дітей не перевищує 35 осіб. Навантаження на одного соціального працівника щодо соціального супроводження залежить від ряду факторів: новостворена прийомна сім’я, чи з досвідом функціонування, кількість дітей в них, їх вік, стан здоров’я; ступінь складності соціально – психологічних проблем, які підлягають розв’язанню; місце проживання [11].

Спеціалісти, які здійснюють соціальне супроводження прийомних сімей мають пройти курс спеціальної підготовки за програмою, затвердженою

наказом Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту від 03 січня 2006 року № 2670, і мати відповідний сертифікат.

Якщо спеціалісти здійснюють соціальне супроводження прийомних сімей, в яких виховуються діти, уражені ВІЛ-інфекцією, то вони мають пройти додатково курс спеціальної підготовки за програмою, затвердженою спільним наказом Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерства охорони здоров'я. Окрім основних положень щодо роботи з прийомною сім'єю, курс підготовки вміщує інформацію про специфіку ВІЛ-інфекції, соціально-медичні аспекти роботи з ВІЛ-інфікованими дітьми, специфічні вимоги та потреби сімей, які приймають на виховання дітей, уражених ВІЛ-інфекцією [56, 167].

Умовою ефективної роботи соціальних працівників, що здійснюють соціальне супроводження, є вимога підвищення їхньої професійної кваліфікації, що здійснюється не рідше ніж один раз на п'ять років.

Організація підготовки спеціалістів, що здійснюють соціальне супроводження, та підвищення їхньої кваліфікації покладається на обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Супроводжуючи прийомну сім'ю, соціальний працівник керується положеннями Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України.

3.3. Нагляд за функціонуванням прийомних сімей

Державна опіка дітей у прийомних сім'ях потребує здійснення контролю з боку державних органів влади. Функції створення, підтримки та контролю належного рівня державної опіки у прийомних сім'ях делеговані відділам державних адміністрацій у справах сім'ї та молоді. Функція контролю реалізується через такий вид соціальної роботи як нагляд за функціонуванням прийомної сім'ї та надання заміщувальної опіки прийомній дитині [19, 35].

Нагляд є важливим елементом моніторингу прийомної сім'ї і здійснюється у процесі планових візитів соціальних працівників. Слід зазначити, що проведення нагляду не повинно збільшувати кількість візитів у прийомну сім'ю

і таким чином спричиняти додаткове навантаження на прийомну родину. Число запланованих на рік зустрічей має бути сталим, проте одні візити мають здійснюватися з метою соціального супроводу, інші – нагляду.

Нагляд за функціонуванням прийомної сім'ї має гарантувати, що прийомні діти виховуються у нормальних умовах і їм нічого не загрожує. Крім того, нагляд – це право і джерело підтримки для прийомних батьків, а не додаткові проблеми. Знання про здібності, сильні та слабкі сторони прийомних батьків уможлиблюють надання належної підтримки, особливо при складних обставинах. Регулярні цілеспрямовані зустрічі допомагають розвивати робочі відносини, гарантують, що соціальний працівник може запропонувати необхідну підтримку.

У разі виявлення фактів неналежного виконання прийомними батьками своїх обов'язків відповідно до договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомну сім'ю, виникнення конфліктних ситуацій між фахівцем центру і сім'єю, відмови від співробітництва із фахівцем центру, який здійснює соціальне супроводження, виникнення інших непередбачуваних обставин [11]:

- фахівець центру готує відповідну службову записку, копія якої зберігається в особовій справі сім'ї;
- директор центру протягом однієї доби: вживає заходів щодо з'ясування причин ситуації, що склалася, можливості фахівця центру співпрацювати із сім'єю, можливостей прийомних батьків виконувати свої обов'язки належним чином; письмово повідомляє відповідну службу у справах дітей.

Підставами для вжиття вищевказаних заходів щодо прийомних батьків, батьків-вихователів можуть бути:

- невмотивована відмова від розмови із фахівцем центру, від надання інформації щодо прийомної дитини чи умов її виховання, від контактування фахівця центру з дитиною;

- невиконання рішення комісії з питань захисту прав дітей про форму та порядок спілкування дитини з біологічними родичами;
- перешкоджання у відвідуванні помешкання прийомної сім'ї фахівцем центру;
- відсутність у дитини необхідного сезонного одягу, окремого спального місця, засобів особистої гігієни, забезпечення призначеними ліками, спеціальними предметами;
- несвоєчасне звернення до закладів охорони здоров'я у разі загрози життю та здоров'ю дитини;
- педагогічна невлаштованість дитини з причини неналежного догляду за нею;
- ознаки фізичного, психологічного насильства;
- нещасний випадок з дитиною;
- скарги дитини, сусідів, педагогів, медиків, представників державних та недержавних організацій, що контактували з дитиною;
- відмова від передання дитини біологічним батькам, усиновлювачам, опікунам, піклувальникам;
- нецільове використання коштів, що виплачуються державою на утримання дитини;
- використання праці дитини для здобуття матеріальної вигоди, заробітку;
- тиск на дитину щодо сповідання нею релігії прийомних батьків, батьків-вихователів;
- втягування дитини до протиправної діяльності;
- приховування від державних органів фактів, що загрожують життю, фізичному та психічному здоров'ю дитини, її моральному стану;
- порушення умов договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї;
- інші протиправні дії.

Результати відвідування прийомної сім'ї виносяться на розгляд комісії з питань захисту прав дітей з метою вирішення питань, пов'язаних з подальшим перебуванням прийомних дітей у прийомній сім'ї та визначення заходів, які необхідно вжити щодо захисту прав дитини тощо.

Органи опіки та піклування несуть відповідальність за узгодженість і своєчасність проведення нагляду та прийняття відповідних рішень за його результатами.

Основними завданнями нагляду за прийомною сім'єю та розвитком дитини є [19, 38]:

- спостереження за виконанням прийомними батьками плану соціального супроводу прийомної дитини та дотримання ними умов договору;
- щорічна оцінка розвитку прийомної дитини;
- щорічна оцінка ефективності функціонування прийомної сім'ї;
- аналіз сімейного клімату та виконання прийомними батьками функцій опіки.

Результати процесу нагляду оформлюються у вигляді звіту і виносяться на розгляд комісії фахівців та опікунської ради.

Оцінка розвитку дитини у прийомній сім'ї. Оцінка дитини у прийомній сім'ї спрямована на виявлення змін, що відбулися у її розвитку та з'ясування відповідності надання опіки потребам дитини [59, 188].

Основними видами оцінки є:

- оцінка стану здоров'я та розвитку прийомної дитини, яка поділяється на базову, поточну, завершальну;
- оцінка якості опіки дитини в прийомній сім'ї, яка поділяється на поточну та завершальну.

Базова оцінка (як правило, експертна) проводиться спочатку на етапі влаштування дитини в прийомну сім'ю і включає загальну інформацію про дитину, а також результати діагностики стану здоров'я та розвитку дитини. На підставі даної оцінки складається план соціального супроводу сім'ї і

формується індивідуальні критерії для проведення подальшого щорічного оцінювання (поточного, результуючого).

Поточна оцінка здійснюється методом порівняння попередніх даних з поточними і слугує основою для корекції плану супроводу. Проводиться, як правило, в перший рік функціонування прийомної сім'ї через півроку після влаштування дитини в прийомну сім'ю.

Завершальна оцінка проводиться за півроку до виходу дитини з прийомної сім'ї, щоб з'ясувати, чи готова дитина до самостійного життя. Цей вид оцінки проводиться також у ситуації переведення прийомної дитини чи припинення функціонування прийомної сім'ї.

Для проведення оцінки використовують такі показники [63, 257]:

- стан здоров'я дітей;
- дотримання особистісних прав дітей (право на ім'я, національність, громадянство, підтримку контактів з біологічними родичами тощо);
- забезпечення майнових та житлових прав дітей (спадок, житло тощо);
- рівень розвитку (фізичного, емоційного, соціального, морального тощо) і стан дитини;
- рівень досягнень в освіті;
- відповідність опіки потребам дитини;
- здатність прийомної сім'ї опікуватися про нерідну дитину.

Відповідно до віку дитина має володіти певними вміннями та навичками, що є базовими потребами її поступального успішного розвитку. Діти, які приходять на виховання, як правило, не мають необхідних умінь та навичок, що пояснюється специфічними умовами їхнього попереднього життя. Прийомні батьки мають бути готовими до необхідності розвитку у дитини ряду вмінь, якими вона не оволоділа в певний момент свого життя. Це стосується і гігієнічних процедур, вміння користуватися елементарними побутовими приладами, навичок самообслуговування тощо [73, 91].

Щодо рівня успішності у навчанні це найбільш зрозумілий напрям оцінювання потреб дитини – бажаний результат будь-якої родини, що виховує дитину, – гарна успішність. Для дітей, які приходять на виховання в прийомні сім'ї, проблема навчання є дуже актуальною. Слід попередити, що дії щодо підвищення успішності вихованців є дуже копіткою роботою і не завжди досягають бажаних батьками результатів. Є багато прикладів, коли за декілька місяців діти досягали великих успіхів у навчанні, проте у визначенні рівня очікуваних результатів мають враховуватися можливості дитини щодо засвоєння матеріалів і мотивації успішного навчання.

Розвиток особливих здібностей дитини є не менш актуальним з досягнення гідного рівня успішності. Діти, які приходять на виховання, як правило, мають занижену самооцінку, а визначення і розвиток талантів створює підґрунтя до формування у дитини мотивацій успіху, престижу, що сприяє у вирішенні ряду психологічних проблем, налаштування контактів з дитячим оточенням, організації змістовного дозвілля. Розвиток особливих здібностей може стати пріоритетним напрямом у забезпеченні подальшого влаштування молодой людини у самостійному дорослому житті.

Рівень пристосування дитини до нового соціального середовища – прийомної сім'ї визначається за показниками [91, 2]:

- емоційна реакція дитини на членів сім'ї;
- взаємостосунки з членами сім'ї, їхніми родичами, друзями тощо.

Можливо, вивчення адаптації прийомної дитини в прийомній сім'ї не є актуальним на першому оцінюванні потреб дитини. Спочатку на більшість членів сім'ї та друзів реакція дитини буде настороженою. Як правило, дитина вибирає одного із членів родини: маму чи батька, як безпечний об'єкт спілкування. До інших дитина відноситься насторожено, обережно. Тому на першому місяці перебування дитини в сім'ї плануються загальні заходи щодо адаптації дитини в родині. Конкретних заходів не планується, тому що дитина не потребує додаткової уваги, її слід залишити тільки з членами родини, виключити спілкування з рештою родичів та знайомих [81, 59].

Після оцінки потреб через 3 місяці, півроку перебування в сім'ї, можуть виникнути проблеми адаптації, тому і будуть внесені в план соціального супроводження відповідні позиції.

За результатами оцінки складаються рекомендації для подальших дій щодо соціального супроводу прийомної сім'ї та прийомної дитини. Матеріали оцінки надаються органам опіки та піклування, для узгодження подальших дій щодо захисту прав, підтримки дитини та прийомної сім'ї [11].

Всі матеріали по створенню та супроводу прийомної сім'ї оформлюються в особову справу прийомної сім'ї та прийомної дитини.

Візити без попереднього повідомлення. Важливою формою соціальної роботи та складовою процесу моніторингу за прийомною сім'єю є окремі візити соціального працівника без попередження. Прийомні батьки повинні усвідомити з самого початку можливість таких відвідин. Недоцільно мати постійну програму візитів без попереднього повідомлення, якщо на це немає причин. Водночас, якщо за прийомними батьками здійснюється ретельний нагляд з певних причин, вони повинні бути відомі прийомним батькам [80,177].

Такі зустрічі проводяться один раз наприкінці року. Метою їх є аналіз та обговорення відповідності опіки прийомної дитини її потребам. Такі зустрічі можуть проводитися як на житловій площі прийомних батьків, так і в інших місцях. На них запрошуюються соціальні працівники з супроводу конкретної прийомної сім'ї та дитини, прийомні батьки, прийомна дитина, спеціалісти, які працювали із сім'єю та дитиною, незалежний експерт.

За потребою на такі зустрічі можуть приходити біологічні родичі прийомної дитини. В ході спілкування всі учасники висловлюють свої думки щодо змін в розвитку прийомної дитини. Спільно обговорені та прийняті до вирішення питання соціальний працівник вносить як зміни в план супроводу. Результати обговорення входять в звіт, який щорічно складає соціальний працівник [11].

Звіт є спільною роботою двох соціальних працівників, кожний з яких спочатку заповнює свою частину, а потім спільно роблять загальні висновки.

Звіт щорічно подається на розгляд комісії фахівців з питань сімейних форм опіки.

Захист прав та інтересів прийомних дітей та прийомних батьків. Реалізація соціального супроводження прийомної сім'ї спрямована не лише на забезпечення соціальної підтримки сім'ї, а й на здійснення контролю за дотриманням прийомними батьками своїх обов'язків. Проведення бесід та спостереження за батьками, дітьми та особами з їх оточення для перевірки забезпечення дотримання прав прийомної дитини, попередження жорстокого поводження та насильства над нею [77, 110].

У разі відсутності належного реагування з боку прийомних батьків щодо усунення недоліків, виявлення фактів порушення прав дитини, а також виникнення загрози життю та здоров'ю дитини соціальний працівник, який здійснює соціальне супроводження, негайно інформує про це службу у справах неповнолітніх та:

- вживає заходи щодо вилучення дитини з прийомної сім'ї;
- виносить питання на розгляд опікунської ради;
- подає клопотання про скасування рішення щодо утворення прийомної сім'ї;
- вносить відповідну інформацію про неналежне виконання взятих на себе обов'язків до банку даних прийомних батьків та осіб, що є кандидатами на такий статус, для упередження повторного влаштування дітей на виховання цим особам [11].

Дитина живе в прийомній сім'ї. Період налагодження стосунків і прийняття правил сімейного співжиття позаду – дитина адаптувалася до нових умов. Прийомні батьки за підтримки соціального працівника докладають зусиль до забезпечення оптимальних умов виховання та розвитку прийомної дитини. Постає питання, наскільки створені умови відповідають інтересам дитини, яким чином обґрунтувати ефективність сімейного впливу на розвиток вихованця [59, 190].

Оцінювання ефективності виховання дитини у прийомній сім'ї передбачає збір інформації, її аналіз, складання висновків про створення оптимальних умов виховання дитини, визначення виховного впливу сім'ї на розвиток дитини і спрямовано на розробку рекомендацій щодо шляхів їх удосконалення [54].

Щорічно соціальним працівником готується інформація про ефективність функціонування прийомної сім'ї. Оцінка відбувається, як правило, в останній місяць до роковин з моменту створення прийомної сім'ї. З інформацією ознайомлюється хоча б один з прийомних батьків. Цей документ, що затверджується директором відповідного Центру, подається у службу у справах неповнолітніх та слугує підставою для подовження чи переривання угоди з батьками на подальше розміщення дитини у сім'ї. Інформація про ефективність функціонування прийомної сім'ї базується на досягнутих результатах розвитку та виховання дитини, на які був спрямований план соціального супроводу. Оцінка провадиться на підставі візитів у сім'ю, спілкуванні з батьками та дитиною, спостереженнях спеціалістів.

Ефективність функціонування прийомної сім'ї щодо догляду та виховання дитини оцінюється за такими складовими: фізичний стан дитини; психологічний стан; соціальна поведінка; соціальна адаптація; самостійність; пізнавальні здібності; стосунки з біологічними батьками / родичами; умови життєдіяльності.

Саме на підставі порівняння інформації соціальним працівником готується загальний висновок щодо ефективності функціонування прийомної сім'ї. Висновок містить характеристику послуг, наданих дитині і сім'ї за період оцінювання, здійснюється їх аналіз та робиться висновок щодо позитивних і негативних тенденцій розвитку та виховання дитини. Важливою складовою висновку є загальний висновок, який може вміщувати пропозиції щодо подальшого покращання ситуації в прийомній сім'ї.

Висновки до розділу 3

Виховання в прийомній сім'ї дитини, яка з тих чи інших причин позбавлена можливості перебувати у кровній сім'ї, спрямоване на реалізацію права дитини зростати у сімейному оточенні.

У результаті дослідження можна зробити висновок, що однією із головних умов повноцінного емоційного розвитку дитини виступає саме сім'я, що володіє внутрішніми та зовнішніми психологічними ресурсами та резервами, має особливу організацію життя та притаманний лише їй рівень спілкування та довіри. Що раніше буде припинений вплив емоційної депривації, то раніше запуститься механізм її цілеспрямованої компенсації і кращим буде подальший розвиток дитини. Психологічні ресурси сприяють засвоєнню прийомними дітьми еталонів та норм побудови емоційних взаємовідносин між дітьми та дорослими. Володіючи певними зовнішніми та внутрішніми ресурсами та резервами, прийомна сім'я може стати своєрідним реабілітаційним простором для подолання та компенсації негативних наслідків емоційної депривації у дітей.

Ефективність діяльності прийомної сім'ї залежить і від соціального супроводу. Соціальний супровід – це специфічна діяльність соціального працівника (або групи), спрямована на створення необхідних соціально-психологічних умов розвитку прийомних дітей. Завданням соціального супроводу є створення позитивного психологічного клімату в сім'ї, умов для розвитку дітей з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини, формування партнерських стосунків між прийомними батьками, державними і громадськими установами для забезпечення оптимальних умов життя та захисту прав дітей. Відкритість сім'ї до співпраці із службою супроводу (готовність прийомних батьків до отримання різних видів допомоги без порушення сімейної системи) є важливою умовою ефективності прийомного батьківства. Індивідуальні та сімейні консультації, групові зустрічі (типу груп „змін”, „партнерства”) виявилися найвдалішими формами його реалізації.

ВИСНОВКИ

Узагальнені результати проведеного дипломного дослідження дали змогу сформулювати наступні **висновки**.

1. Саме шляхом створення, розвитку та державної підтримки такої альтернативної форми сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, як прийомна сім'я, можна виконати вимоги нормативних документів щодо забезпечення права таких дітей зростати в сімейному оточенні, в атмосфері любові та взаєморозуміння.
2. Вважаємо, що феномен прийомної сім'ї слід розглядати одночасно як малу групу, де індивідуальний досвід кожного визначає нормативи та спрямованість її функціонування, і як соціальний інститут, що покликаний здійснювати санкціоновану суспільством функцію догляду та соціалізації дитини, позбавленої опіки біологічних батьків.
3. Встановлено, що умовою популяризації прийомної сім'ї як сімейної форми державної опіки та піклування є її соціальна легалізація та підтримка державою.
4. Зроблено висновок, що входження дитини-сироти в сім'ю започатковує в ній процес створення нової спільноти – прийомної сім'ї. Прийомне батьківство як соціально-психологічне явище притаманне людям різного віку, соціально-професійного та шлюбно-сімейного статусу. Прийомне батьківство виступає передусім сферою, яка проходить свій шлях індивідуального розвитку від прийняття рішення (індивідуального та сімейного) про створення прийомної сім'ї до реального її функціонування.
5. Підтверджено, що прихід прийомних дітей до сім'ї є значним стресовим навантаженням для всіх її членів та сімейної системи в цілому. Факторами ризику є розширення непередбачених функціональних обов'язків, перебування в невизначеній очікувальній соціальній позиції, зіткнення з проблемами, вирішення яких потребує

нових знань, вмінь та навичок, а також значних фізичних та емоційних навантажень, пов'язаних зі змінами сімейної системи. Вказані фактори призводять до фізичного та психічного виснаження, а також до зменшення спроможності батьків приділяти увагу власним дітям, що викликає зворотню реакцію невдоволення останніх, а також збільшення прихованих кризових сімейно-зумовлених станів у подружжі, що провокує бажання розірвання шлюбних стосунків.

6. Встановлені критерії ефективності функціонування прийомної сім'ї. Це – збереження „базовою” сім'єю здорового функціонування, якісні зміни (новоутворення) фізичного та психічного стану дитини в результаті відновлювального процесу – розвиток прихильності до нової сім'ї, покращення життєдіяльності дитини у навчанні, дозвіллі, виборі моральних цінностей, тенденція до зменшення та повного зникнення симптомів психічних і поведінкових розладів, пов'язаних із ситуацією сирітського розвитку, інтеграція дитини в нову сім'ю.
7. Зроблено висновок про недоцільність введення стандартизованих оцінок відбору кандидатів на прийомне батьківство та функціонування прийомної сім'ї. Враховуючи орієнтованість батьків у здійсненні виховних впливів на власний досвід, найбільш ефективними для підготовки кандидатів у прийомне батьківство та прогнозуючої оцінки їхньої здатності до виконання функцій батьківської опіки виявилися тренінги та фокус-групи.
8. У ході підготовки потенційні прийомні батьки мають чітко усвідомити особливості розвитку дітей, які приходять на виховання в сім'ю, специфіку прийомної сім'ї у порівнянні з біологічною родиною.
9. Дослідження довело важливість здійснення спеціальної підготовки прийомної дитини, яка має проходити наступні етапи: підготовчо-ознайомчий, перші зустрічі з членами родини, входження дитини в сім'ю, проходження адаптаційного періоду та проживання в ній згідно встановленого терміну.

10. Встановлена значущість психологічного супроводу прийомної сім'ї, який має особливе значення в перші роки її становлення та відрізняється смисловим наповненням відповідно до етапу розвитку прийомної сім'ї. Відкритість сім'ї до співпраці із службою супроводу (готовність прийомних батьків до отримання різних видів допомоги без порушення сімейної системи) є важливою умовою ефективності прийомного батьківства.
11. Виявлено прогалини правового характеру, які пропонується негайного усунути та прийняти нове Положення про прийомну сім'ю, вдосконалити нормативно-правові акти стосовно створення прийомних сімей.
12. У результаті дослідження встановлено, що основним напрямком сучасної політики соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є розвиток форм сімейного виховання, зокрема, прийомної сім'ї. Про ефективність виконання педагогічних та соціальних функцій у вихованні дітей свідчать, наприклад, результати проведених експериментів на території України по їх запровадженню та праці українських теоретиків і практиків у сфері дитинства.
13. Аналіз законодавства показав, що СК України визначаючи в ч. 4 ст. 256-2 те, що прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники, не встановлює тих вимог, які висуваються до опікунів та піклувальників, що, на нашу думку, має бути виправлене. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року № 564 затверджено Положення про прийомну сім'ю і, як додаток до нього, – Договір про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї. Слід відзначити, що ч. 4 ст. 256-4 СК України передбачає затвердження Кабінетом Міністрів України Положення про прийомну сім'ю та типовий договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї. На нашу думку, така термінологічна неузгодженість в назві договору має бути усунута.

14. Вважаємо, що обсяг даного дослідження дає можливість виокремити ряд перспективних проблем для подальшого вивчення: детальне вивчення перебігу повного циклу функціонування прийомної сім'ї, особливо етапу виходу дитини із прийомної сім'ї в самостійне життя, який залишився поза увагою даного дослідження; тривале професійне функціонування прийомної сім'ї, особливості соціалізації дітей в прийомних сім'ях тощо.
15. Дослідження зафіксувало, що лише наявність обох батьківських фігур може забезпечити повноцінну реалізацію сім'єю виховної функції, делегованої їй як прийомній, де традиційно материнська фігура сприяє відтворенню у дитини-сироти довіри до світу, а батьківська – адекватності здійснення керівництва та процесу соціалізації.
16. Вважаємо, що прийомна сім'я як соціальний інститут захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, потребує налагодження міжгалузевої співпраці спеціалістів різних державних структур, які є партнерами відділів у справах сім'ї та молоді як структури, на які безпосередньо покладаються обов'язки по роботі з такими сім'ями.
17. Основним критерієм визначення ефективності сімейного виховання дитини-сироти можна визначити рівень її адаптації у дорослому житті відповідно до вимог розвитку суспільних відносин. Оцінка виховної роботи повинна залежати від того, наскільки успішно зуміли прийомні батьки підготувати дитину самостійно діяти і приймати рішення, виходячи із того, що самостійність, творча ініціатива і соціальна відповідальність стають визначальними рисами виховного процесу на сучасному етапі розвитку нашого суспільства.
18. Зроблено висновок, що діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, на сьогодні мають слабку соціальну захищеність через недосконалість законодавства в цій сфері правового регулювання суспільних відносин.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. – К., 1996.
2. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. – К.: Укр. Прав. Фундація; вид-во “Право”, 1995.
3. Сімейний кодекс України // ВВР України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
4. Цивільний кодекс України. Офіційний текст. – К.: Кондор, 2003.
5. Закон України ‘Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування’ // ВВР України. – 2005. – № 6. – Ст. 147.
6. Закон України “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” // ВВР України. – 1995. – № 6. – Ст. 35.
7. Закон України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми” // ВВР України. – 1993. – № 5. – Ст. 21.
8. Указ Президента України від 11 липня 2005 року № 1086/2005 “Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей” // Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565 “Про затвердження Положення про прийомну сім'ю” // Офіційний вісник України. – 2002. – № 18. – Ст. 926.
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 1242 “Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” // ТОВ “ЛІГА:ЗАКОН”, 2007 – 2011.
11. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 23 вересня 2009 року № 3357 “Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу” // ТОВ “ЛІГА:ЗАКОН”, 2007 – 2011.
12. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України від 21 грудня 2005 року № 3380/745 “Про затвердження Порядку передачі документації щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, від органів управління освітою службам у справах неповнолітніх” // ТОВ “ЛІГА:ЗАКОН”, 2007 – 2011.

13. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 25 вересня 2009 року № 3385 “Про затвердження Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і служб у справах дітей у процесі встановлення опіки, піклування, створення та забезпечення діяльності прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу” // ТОВ «ЛІГА:ЗАКОН», 2007 – 2011.

14. Артющкіна Л., Полянничко А. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект): Монографія. – Суми, 2002. – 268 с.

15. Бевз Г.М. Складові психологічні готовності прийомних батьків до заміщувальної опіки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д. – К.: “Гнозис”, 2003. – Т. 5, ч. 4. – С. 23-31.

16. Бевз Г.М. Вимоги до програми підготовки претендентів на прийомне батьківство // Актуальні проблеми психології. – Т. 1: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д., Карамушки Я.М. – К.: Міленіум, 2003. – Ч. 10. – С. 68-71.

17. Бевз Г.М. Соціально-психологічні чинники виникнення та розвитку прийомного батьківства // Автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.05 / Г.М. Бевз; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2002. – 21 с. – укр.

18. Бевз Г., Вакуленко О. В., Шперенко Л. П. Поради психолога. – К.: Державний ін-т сім'ї та молоді, 2002. – Кн.2. – 21 с.(сер. «Соціальний супровід неповнолітніх» у 3-х кн.).

19. Бевз Г.М., Кузьмінський В.О., Нескучаєва О.І. та ін. Прийомна сім'я: методика створення і соціального супроводу. Науково-методичний посібник. – К.: Центр стратегічної підтримки. – 2005. – 132 с.

20. Бевз Г.М., Пеша І.В. Дитина в прийомній сім'ї: нотатки психолога. – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2001, Агентство “Україна”. – 101 с.

21. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: Навч. посіб. – К.: Логос, 2003. – С. 18-19.
22. Белухин Д.А. Основы личностно-ориентированной педагогики. Курс лекций. – Москва – Воронеж: Институт практической психологии, 2006. – 348с.
23. Брускова Е.С. Семья без родителей. – М.: Центр развития социально-педагогических инициатив и SOS. – Интернациональ, 2006. – 111 с.
24. Брутман В.И., Северный А.А. Некоторые современные тенденции социальной защиты детей-сирот и вопросы профилактики социального сиротства // Социальное и душевное здоровье ребенка и семьи: защита, помощь, возвращение в жизнь. – М., 2006. – 60 с.
25. Витрук Е.Л. Влияние соматического здоровья детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, на решение приемных родителей о принятии их в замещающую семью / Е.Л. Витрук, О.М. Филькина, Е.А. Воробьева // Российский педиатрический журнал. – 2010. – № 2. – С. 50-53.
26. Гардецький О. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. // Вісник прокуратури. – 2006. – № 1. – С. 12-17.
27. Гуманістична психологія: Антологія: навч. посіб. для студ-в вищ. навч. закл.: у 3-х т. / упор. й наук. ред. Р. Трач (США) та Г. Балл (Україна). – к.: Пульсари, 2001. – Т. 1.: Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. – С. 213-217.
28. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2002 року. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – С. 23.
29. Державна тематична доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2008 року “Реалізація права дитини на виховання в сім'ї”. – К., 2009. – С. 78.
30. Деснова І.С. Виховний потенціал сучасної сім'ї в Україні / І.С.Деснова // Дошкільна освіта. – 2008. – № 1 (19). – С. 20-24.
31. Дякович М.М. Сімейне право: навч. посіб. /для студ. вищ. навч. закл./ - К.: Правова єдність, 2009. – 512 с.
32. Збірник нормативно-правових актів щодо соціально-правового захисту дітей. – К., 2008. – С. 83-87.

33. Зверєва І.Д., Коваль Л.Г. Соціальна педагогіка як основа соціальної роботи // Довіра і надія. – 2002. – № 5. – С. 23-25.
34. Зілковська Л.М. Правове регулювання влаштування дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2007. – № 4. – С.125-129.
35. Капська А.Й. Соціальна робота: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 268 с.
36. Карпенко О.Сімейні форми утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми правового регулювання // Право України. – 2001.– № 3.– С.24-36.
37. Карпенко О.І. Правові засади утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського виховання: Автореф. дис. ... к.ю.н. – Харків, 2002. – 25 с.
38. Комарова Н. М., Пеша І. В. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: У 2-х кн. – Кн. 1. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 118 с.
39. Котли П. Новые приемные родители. Первый опыт. – Новосибирск: ООО “Дата”, 2000. – 196с.
40. Кравченко Т. Воспитательный потенциал семьи в современных условиях / Т. Кравченко // Социальная психология. – 2006. – № 2 (16). – С.142-143.
41. Крутій К.Л. Збірник законодавчих і нормативних актів про дошкільну освіту / К.Л.Крутій, Н.В.Маковецька. – Запоріжжя, 2007. – 356 с.
42. Лахтюк Л. Новостворені форми влаштування дітей-сиріт. // Вісник прокуратури. – 2010. – № 6. – С.42-46.
43. Лещенко М.В. Психолого-педагогическое сопровождение адаптации ребенка в приемной семье. – Ярославль: Ресурс, 2007. – 72 с.
44. Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага, 2004. – 183 с.
45. Медико-психологічні та соціальні проблеми дітей-сиріт / під ред. М.М. Коренєва, І.С. Лебець, Р.О. Моїсеєнко. – К., 2003. – 239 с.

46. Методичні рекомендації щодо сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (у запитаннях та відповідях) // під ред. Т.М.Бабака, С.Ю.Васильєва та ін. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 116 с.
47. Методичні рекомендації щодо навчання прийомних батьків, соціальних працівників, національних та регіональних тренерів // під ред. Н. М. Комарова, І. В. Пеша – К.: Держсоцслужба, 2006. – 168 с.
48. Мироненко В.П. Сімейне право України: Підруч. – К.: Правова єдність, 2008. – 477 с.
49. Надання допомоги “дітям-вулиці” та соціально незахищеним дітям і підліткам : інформац.-метод. зб. // за ред. С. Толстоухової. – К. : Акстманн, 1999. – 98 с.
50. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. проф. Ю.С.Червоного. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – 464 с.
51. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, Ю. В. Білоусов [та ін.] ; за ред. Є. О. Харитонова. – Вид. 2-ге, допов. – Х. : Одіссей, 2008. – 560 с.
52. Нова сім'я для дітей. // Юридичний вісник України. – 2008. – 29.03-04.04. – С.13.
53. Ноздріна О. Система державних органів соціального захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / О. Ноздріна // Держава і право. Юрид. і політ. науки : зб. наук. пр. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голов. ред.) [та ін.]. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – Вип. 33. – С. 262 – 271.
54. Нормативно-правове забезпечення діяльності центрів соціальних служб для молоді. – Ч. 1. – К.: ДЦССМ, 2003.
55. Пеша І.В. Модель соціального експерименту із запровадження інституту прийомної сім'ї в Україні // Український соціум. - 2004. - № 1 (3). - С.106-118.
56. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: У 2-х кн. - Кн. 2. // під ред. Г. М. Бевз, Бондаренко Т. В., Комарова Н. М., Пеша І. В. та ін. - К.: Держсоцслужба, 2006. – 180 с.

57. Прихожан А.М. Психология сиротства / А.М. Прихожан, Н.Н. Толстых. – СПб.: Питер, 2007. – 416 с.
58. Програма подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки / Харків. – 2006. – 56 с.
59. Ратман Е. Я. Устройство в семью как способ защиты прав и интересов детей-сирот и детей, оставшихся без родительского попечения // Вопросы гуманитарных наук. – 2006. – № 1. – С. 188-193.
60. Реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: передумови, реалії та перспективи (за результатами соціологічного дослідження) // Ж.В.Петрочко, О.А.Калібаба та ін.; За заг.ред. Ж.В. Петрочко. – К.: Наук.світ, 2006. – 100 с.
61. Рогач З. І. Піклування й турботу суспільства безпритульним і бездоглядним “дітям вулиці” // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2010. – № 3 – С. 71-75.
62. Розвиток інституту прийомної сім’ї: огляд міжнародного та національного досвіду // Вісник представництва EVERYCHILD в Україні. – 2003. – № 1. – 29с.
63. Сімейне право України: Підручн. // За ред. Баранової Л.М. – К.: Юрінком Інтер, 2004 – 264 с.
64. Сімейне право України: Підручн. // За ред. Ю.С.Червоного. – К.: Істина, 2004. – 400с.
65. Сімейне право. Нотаріат. Адвокатура. Суд: Наук.-практ. посіб.: у 2 кн. з інформ. дод. на лазер. носії. Кн. 1 / С.Я. Фурса, Л.Ю. Драгнєвич, О.С. Пульнева, Є.І. Фурса; Центр прав. дослідж. Фурси. – К.: Вид. Фурса С.Я., 2005. – 894 с.
66. Сімейне право України: Підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів / Т.О. Ариванюк, І.А. Бірюков, В.С. Гопанчук, О.В. Дзера, І.О. Дзера, Ю.О. Заїка, В.М. Співак. – К.: Істина, 2008. – 299 с.
67. Сімейне право України: Навч. посіб. // За ред. Є.О.Харитонова. – К.: Істина, 2008. – 200 с.
68. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. // за ред. С. Я. Фурси. – К.: Вид. Фурса-са С Я. : КНТ, 2008. – 1248 с.

69. Сіротченко Т.А. Кризові стани у дітей та підлітків та особливості виявлення контингенту кризових категорій // Український медичний альманах. – 2000. – Т. 3, № 2. – С. 150-151.
70. Сіротченко Т.А., Гетта О.М., Бобришева А.О., Топоркова О.А. Демографічна політика та соціальне сирітство: аналіз та прогноз сучасної ситуації // Журнал “Здоровье ребенка”. – 2011. – № 3 (30) / Клінічна педіатрія. – С. 15-23.
71. Сорокопуд В. «Будь-ласка, подаруйте тата й маму»// Дзеркало тижня. – 2008. – 6 грудня. – С.12.
72. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. проф. А. Й. Капської. – Київ: Центр навчальної літератури, 2009. – 412 с.
73. Соціальне сирітство в Україні : експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. // Авт. кол. Л.С.Волинець, Н.М.Комарова, О.Г.Антонова-Турченко та інші. – К. : Український інститут соціальних досліджень, 1998. – 120 с.
74. Соціальне становище дитини у прийомній сім'ї: соціальний супровід: Навч.-метод. посіб. / Авт.кол.: Л.С. Волинець, А. Й. Капська, Н.М. Комарова, І.В. Пеша, Г.М. Бевз, Л.В. Волинська, О.О. Яременко.т – К.: Український ін.-т соціальних досліджень, 2000. – 127 с.
75. Соціальні служби – родині: Розвиток нових підходів в Україні / за ред. І.М. Григи, Т.В. Семигіної. – К.: Дата Банк Україна, 2002. – 128 с.
76. Социальная адаптация детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей в системе подготовки социальных педагогов: сб. науч. ст. – Армавир: Ред.-изд. центр АГПУ, 2009. – 320 с.
77. Стасюк Г. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування, історичному розвитку. // Право України. – 2005. – № 2. – С.108-111.
78. Створення та соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу: Навч.-метод. комплекс //За заг. ред. Г.М.Лактіонової, Ж.В.Петрочко. – К.: Науковий світ, 2006.– 270с.
79. Створення та функціонування прийомних сімей: Навч. посіб. Для державних службовців / О.О. Яременко, Н.М. Комарова, Я.С. Волинець, І.В. Пеша. – К.: Укр. інститут соціальних досліджень, 2000. – С. 105-113.

80. Технології створення та функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу. Збірник методичних матеріалів / Авт. кол. Г. М. Бевз, А. Й. Капська, Н.М.Комарова та ін. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 188 с.
81. Филькина О.М. Мотивы создания замещающих семей у потенциальных приемных родителей / О.М. Филькина, Т.Г. Шанина, О.Ю. Кочерова // Системная интеграция и здравоохранение. – 2009. – № 4. – С. 54-65.
82. Хамайдюк О. Справи сімейні, або про усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків та батьків – вихователів дитячих будинків сімейного типу. // Довідник кадровика. – 2009. – № 11. – С. 14-22.
83. Харченко Ю.П. Особливості функціонування сімейних форм виховання в Україні. // Електронне наукове фахове видання “Державне управління: удосконалення та розвиток” включено до переліку наукових фахових видань України з питань державного управління (постанова президії ВАК України № 2-05/3 від 08.07.2009 р.) – 2010 – 05 січня.
84. Цумараєва Н. Психологічний ресурс прийомної сім'ї як чинник компенсації емоційної деривації у дітей // Український науковий журнал “Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації.” – 2011. – № 3. – С. 43-49.
85. Черников А.В. Интегративная модель системной семейной психотерапевтической диагностики. Тематическое приложение к журналу “Семейная психология и семейная терапия”. – М.: АО “ЭКОС”, 1997.
86. Шульга В. В. Діти вулиці: від усвідомлення проблеми до її вирішення / В. В. Шульга // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 8. – С. 66 – 68.
87. Ялом И. Теория и практика групповой психотерапии. – СПб.: Из-во “Питер”, 2000. – С. 534-584.
88. Архіпова С.П., Ченбай І.П. Створення і соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу (на прикладі Черкаської обл.). [Електронний ресурс] / Архіпова С.П., Ченбай І.П. // Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/socgum/vchu/№122/№122p011-017.pdf>.
89. Відчуття сім'ї. Дослідження проблем та потреб батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу та прийомних батьків // Режим доступу: <http://www.ccf.org.ua/for-specialists/view/165/>

90. Гендерні аспекти формування усвідомленого батьківства. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-135931.html>
91. Голубчик Г., Тищенко Т. Трансформація системи соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: організаційно-правові аспекти. // Режим доступу: www.nbuv.gov.ua.
92. Магера Т. Прийомна сім'я як альтернативна форма виховання дітей позбавлених батьківської опіки та піклування // Режим доступу: <http://conftiapv.at.ua/>
93. Упровадження ефективних форм виховання в системі державної та сімейної опіки: міжнародний досвід та уроки для України. – Аналітичні матеріали НІСД. – 2008 – Березень. // Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/resources.html>.
94. Чиганова С. Д., Шахов П. Г. Современный подход к решению проблемы устройства детей, оставшихся без попечения родителей. // Режим доступу: <http://sibsocio.ru/ksa/deti.php>

„_____” _____ 2012 р.
